

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра методики викладання української та іноземних мов і літератур

**НАВЧАННЯ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ РЕФЕРУВАННЯ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ**

Кваліфікаційна робота студентки 2-го курсу
освітньої програми: 014.01 “Теорія та методика навчання
української мови та літератури,
іноземної мови в старшій профільній школі”
освітнього рівня “Магістр”

Кіруцак Катерини Євгенівни

Науковий керівник:
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри методики викладання української
та іноземних мов і літератур.

Шовковий В'ячеслав Миколайович

Рецензент: Доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри методики викладання української
та іноземних мов і літератур

Любашенко Олеся Вадимівна

«Допущено до захисту»
на засіданні кафедри
методики викладання української та іноземних мов і літератур

Протокол №12 від «28» травня 2024 року

Завідувач кафедри (підпис)
д. пед. н., проф. В'ячеслав ШОВКОВИЙ

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ РЕФЕРУВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ-НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ	10
1.1. Навчання реферування як предмет лінгводидактичних досліджень	10
1.2. Лінгвістичні засади навчання учнів старшої школи реферування навчальної-наукової літератури	15
1.3. Психологічні засади навчання учнів старшої школи реферування навчальної-наукової літератури	26
Висновки до Розділу I	31
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА НАВЧАННЯ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ РЕФЕРУВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ-НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ	34
2.1. Методичні засади навчання учнів старшої школи реферування навчальної-наукової літератури українською мовою	34
2.2. Цілі та зміст навчання учнів старшої школи реферування. Добір текстів для реферування	42
2.3. Технологія навчання учнів старшої школи реферування навчальної-наукової літератури українською мовою	48
2.4. Апробація авторської технології навчання учнів старшої школи реферування навчальної-наукової літератури українською мовою	66
Висновки до Розділу II	81
ВИСНОВКИ	83
ЛІТЕРАТУРА	88

ВСТУП

Актуальність дослідження. В умовах сьогодення, коли є відкритий доступ до великого обсягу інформації, коли відбувається постійне накопичення та оновлення інформації в усіх сферах нашого життя, перед учнями шкіл постає завдання не тільки набуття знань, навичок та вмінь, а також і оволодіння ефективними методами, стратегіями опрацювання нової інформації та засобами її передачі. В основі сучасних методик навчання лежить розвиток максимальної самостійності учнів у навчальній і науковій діяльності, вміння знаходити потрібну інформацію у фаховій літературі, вміння засвоювати й активно використовувати саме ту інформацію, яка необхідна для розв'язання різноманітних практичних завдань [Алексеєнко 2010, с. 8-9]. Володіння вміннями компресії інформації, тобто зменшення словесного наповнення тексту, виділення головного й нехтування другорядним, групування однотипних фактів, збереження причиново-наслідкових зв'язків вихідного тексту, об'єднання кількох змістових блоків, є передумовою успішної реценції мовлення в різноманітних ситуаціях і сферах спілкування – в побутовій, навчальній, професійній [Шовковий, Кіруцак 2022, с. 18]. В основі сучасної освіти лежить розвиток самостійності учнів. І хоча самостійність вибору освітніх цілей максимально повно можна реалізувати у процесі фахової передвищої чи вищої освіти, проте вміння автономного навчання потрібно формувати ще зі школи. Учні старших класів повинні знаходити потрібну інформацію, аналізувати її, засвоювати, компресувати, порівнювати різні джерела інформації, добирати саме ті дані, які їм потрібні для вирішення навчальних завдань. Саме тому навчання реферування посідає важливе місце у системі шкільної освіти.

Реферування, як зазначає Т.Алексеєнко, – один із видів мовленнєвої діяльності, що посідає проміжне положення між продуктивними і репродуктивними видами мовленнєвої діяльності та охоплює реферативне читання, метою якого є засвоєння основної інформації вихідного тексту з

наступною передачею її в усній або писемній формі з певним рівнем скорочення (1/3 обсягу тексту) [Алексєєнко 2010, с. 9]. У сучасній лінгводидактиці набуто значного досвіду навчання реферування, зокрема до цього долучилися: Н.Рябова з дослідженням навчання реферування та анотування іншомовних текстів студентів немовних ЗВО) [Рябова 2003]; Алексєєнко Т.М. та Копилова О.В. в розгляді навчання реферування наукового тексту іноземних студентів-нефілологів) [Алексєєнко, Копилова 2010]; В. Циганенко, досліджуючи анотування та реферування в практиці навчання іноземних студентів-нефілологів [Циганенко 2020]; І.М. Серебрянська, розглядаючи реферування як засіб підвищення інтенсивності навчання іноземної мови у закладах вищої освіти) [Серебрянська 2006]; Бесклетна О., в полі зору якої - інформаційна обробка тексту: навчання реферування); Уманець Т.Д. з дослідженням навчання реферування та анотування технічних текстів) [Umanez, T. D. 2013]; Кузнєцова О. в розгляді навчання реферування іноземною мовою у немовному ЗВО[Кузнєцова 2015]; Бортник, С. Б. з дослідженням навчання реферування та анотування фахових іншомовних текстів у підготовці студентів немовних спеціальностей) [Бортник 2021]; Онуфрієнко Г. С., описуючи алгоритмічні приписи як інструмент сучасної лінгводидактики у практиці навчання студентів продуктивного реферування фахової літератури) [Онуфрієнко 2016]. Капінус, О. Л., Капінус, О. Л., & Капінус, Е. Л. з дослідженням реферування іншомовних текстів у практиці навчання майбутніх філологів) [Капінус 2021]; Біжан Н. В., Біжан, Н. В., створивши методикау навчання магістрів реферування англomовного наукового тексту [Біжан 2020]; Шовковий В., Кіруцак К. з дослідженням навчання учнів 5-го класу компресії інформації під час аудіювання на уроках української мови [Шовковий, Кіруцак 2022]. Галицька, О., запропонувавши алгоритм реферування публіцистичного тексту) [Галицька 2022]; Лазаренко С. В. , створивши систему вправ для навчання анотування та реферування іноземних громадян на заняттях з української мови) [Лазаренко 2018]; Гребінник, Г. Ю., Дідович, Г. І., & Комова,

Г. В., дослідивши анотування та реферування англійською мовою загальнонаукової та фахової літератури) [Гребінник 2010], Городецька, В. А., розглянувши реферування як один із методів компресійної обробки інформації) [Городецька 2013], Буринська У., Мальований, Ю., Корнєєв, В. з методикою написання рефератів учнів середньої школи) [Буринська 2018]; Білоцерківець, І. П., розглянувши формування у старшокласників найпростіших навичок підготовки і написання рефератів) [Білоцерківець 2012]. Попри значні напрацювання у напрямі навчання реферування, наразі залишаються питання, які потребують наукової уваги: створення та апробація цілісної технології навчання різних видів рефератів (зокрема аналітичного та репродуктивного) навчально-наукової літератури як втілення диференціації за успішністю в навчальний процес, конкретизація мовних засобів, якими повинні оволодіти учні для створення вторинних текстів таких рефератів, уточнення критеріїв добору текстів для реферування, а також критеріїв оцінки рефератів на уроках української мови.

Отже, потреба нашої держави у випускниках середніх шкіл з високим рівнем компетентності в писемному мовленні та з належними вміннями опрацювання інформації та її компресії, наявність низки нерозв'язаних завдань у цьому напрямі зумовлюють **актуальність цього дослідження**.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати, розробити та апробувати методику навчання учнів старшої школи реферування навчальної-наукової літератури українською мовою.

Досягнення означеної мети передбачає розв'язання низки **завдань**:

- 1) окреслити лінгвістичні та психологічні засади навчання учнів старшої школи реферування навчально-наукової літератури українською мовою;
- 2) охарактеризувати методичні засади навчання учнів старшої школи реферування навчально-наукової літератури українською мовою;

3) визначити цілі та зміст навчання учнів старшої школи реферування навчально-наукової літератури українською мовою, здійснити добір текстів для реферування;

4) розробити та апробувати технологію навчання учнів старшої школи реферування навчально-наукової літератури українською мовою.

Об'єктом дослідження є процес навчання української мови учнів старшої школи.

Предметом дослідження є методика навчання учнів старшої школи реферування навчально-наукової літератури українською мовою.

В основу дослідження покладено припущення: на якість написання реферату учнями 10-их класів впливають такі фактори: використання технології навчання у два етапи: 1) підготовчий, дореферативний, 2) основний (власне реферування); формування в учнів та використання ними алгоритмів самостійної реферативної роботи; організація навчання на підготовчому (дореферативному етапі) з використанням методу «мозковий штурм» та на основному етапі – технологію автономного навчання; рівень якості рефератів буде вищим у групі, де застосовуватимуться розроблені алгоритми. АЛГОРИТМ А та АЛГОРИТМ Б.

Методологія дослідження. Розроблення методики навчання учнів старшої школи реферування навчально-наукової літератури українською мовою здійснено в контексті Концепції загальної середньої освіти: «формування у школярів бажання і уміння вчитися, виховання потреби і здатності до навчання упродовж усього життя, вироблення умінь практичного і творчого застосування здобутих знань; а також на навчанні української мови мови як основного засобу комунікації і одержання знань з інших (не мовних) сфер пізнання; як засобу трансформації одержаної учнем інформації в особистісну систему знань, умінь, переконань». Дослідження ґрунтується на фундаментальних засадах комунікативного та інтегративно-диференційованого підходів. Навчання реферування на засадах означених підходів передбачає навчання реферування

як процесу формування мовленнєвої компетентності в письмі – створення вторинного письмового тексту: навчання реферування здійснюється шляхом вправляння в реферуванні; крім цього, навчання реферування інтегрується на основі міжпредметних зв'язків з іншими науковими сферами – мистецтвознавством, мовознавством, історією, політологією, культурологією. Під час дослідження було використано такі методи: критичний аналіз та узагальнення наукових джерел з досліджуваної проблеми, який дозволив дослідити стан методики навчання реферування, окреслити лінгвістичні, психологічні, методичні засади навчання реферування, здійснити добір текстів для реферування, а також розробити технологію навчання реферування; метод анкетування дозволив виявити інтереси учнів, тим самим дібрати тексти для реферування, які відповідають учнівським інтересам. На етапі апробації методики навчання було застосовано методи дедукції та індукції під час формулювання гіпотези та висновків дослідження. Для перевірки ефективності авторської методики було здійснено її апробацію, а також використано метод Манна Уїтні для обчислення результатів апробації. Дослідження проходило у декілька етапи.

На першому етапі (жовтень-грудень 2023 року) було визначено тему досліджено, окреслено мету та завдання наукового пошуку; проведено аналіз наукових праць з методики навчання реферування, проаналізовано вітчизняний досвід у цьому напрямі; встановлено, що попри значні напрацювання в цій галузі існують певні проблеми, зокрема достатньо не розроблені алгоритми-опори для учнів, типи рефератів, якими повинні опанувати учні, критерії добору та норми оцінки рефератів учнів 10-их класів; не розроблено цілісну технологію навчання реферування на уроках української мови. На цьому етапі було розроблено лінгвістичні, психологічні та методичні засади навчання учнів реферування.

На другому етапі (січень – березень 2024 року) було конкретизовано цілі та зміст навчання реферування учнів 10-их класів, проведено анкетування з

метою визначення інтересів учнів задля урахування їх під час добору текстів, здійснено добір текстів для реферування, а також розроблено авторську технологію навчання у два етапи, яка реалізується за допомогою 9 вправ / завдань; крім того, створено алгоритми реферативної діяльності учнів.

На третьому етапі (квітень 2023 року) проведено апробацію авторської методики навчання. У цей час було розроблено критерії оцінки, сформульовано гіпотезу, визначено варійовану величину. Апробація здійснювалася під час навчання учнів 10-их класів Великоновосілківського ЗЗСО I-III ступенів №2 Донецької області. В апробації брали участь 32 учні (20 учнів 10-А класу та 12 учнів 10-Б класу). Апробація здійснювалася у такий спосіб. *На першому підетані* було проведено аналіз рівня навченості учнів за результатами оцінок за перший семестр. За допомогою методу Манна Уїтні було встановлено, що обидва класи за рівнем успішності є гомогенними. *На другому підетані* було впроваджено авторську методику навчання. У 10-А класі навчання відбувалося *без застосування* розроблених алгоритмів (АЛГОРИТМУ А та АЛГОРИТМУ Б), а в 10-Б класі навчання відбувалося *із застосуванням* алгоритмів (АЛГОРИТМУ А та АЛГОРИТМУ Б). Навчання реферування було присвячено 2 спарені уроки (для навчання репродуктивного реферату) та 2 спарені уроки (для навчання аналітичного реферату). Учні виконували 1-8 завдання в аудиторії із застосуванням методу «мозкового штурму», написання самих рефератів здійснювалося самостійно як домашнє завдання. Тож застосування алгоритмів А та Б було варійованою величиною дослідження. *На третьому підетані* було проведено підсумковий зріз з метою виявлення рівня навченості учнів у підготовці та написанні рефератів двох типів – репродуктивного та аналітичного. За допомогою простого аналізу отриманих балів за реферати (та порівняння їх з семестровими оцінками), а також із застосуванням методу Манна Уїтні було повністю підтверджено гіпотезу: на якість написання реферату учнями 10-их класів впливають такі фактори: використання технології навчання у два етапи: 1) підготовчий, дореферативний, 2) основний (власне

реферування); формування в учнів та використання ними алгоритмів самостійної реферативної роботи; організації навчання на підготовчому (дореферативному етапі) з використанням методу «мозковий штурм» та на основному етапі – технологію автономного навчання; рівень якості рефератів буде вищим у групі, де застосовуватимуться розроблені алгоритми – АЛГОРИТМ А та АЛГОРИТМ Б.

Третій етап завершився формулюванням висновків та підготовкою кваліфікаційної роботи до захисту.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше теоретично обґрунтовано, розроблено та апробовано технологію навчання учнів старшої школи реферування навчально-наукової літератури українською мовою: розроблено лінгвістичні засади, конкретизовано типи рефератів для навчання учнів 10-их класів (репродуктивний та аналітичний), мовні засоби, які повинні опанувати учні; визначено психологічні та методичні засади навчання (підходи, принципи, методи), уточнено критерії добору текстів для реферування та здійснено такий добір; розроблено авторську технологію навчання, яка реалізується на технології автономного навчання та за допомогою методу «мозковий штурм». Подальшого дослідження набула концепція автономного навчання.

Практичне значення. Результати дослідження можуть використовуватися у процесі підготовки навчальних матеріалів з української мови; створення навчальних посібників та методичних рекомендацій з української мови для навчання учнів 10 класу репродуктивного мовлення; а також під час підготовки майбутніх учителів української мови – на лекціях та практичних заняттях з методики навчання української мови.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів та списку літератури. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи складає 94 сторінки. Список джерел налічує 65 одиниць.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ РЕФЕРУВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ-НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

1.1. Навчання реферування як предмет лінгводидактичних досліджень

Реферування (нім. *Referat*, від лат. *referre* – доповідати, повідомляти) розуміємо як вид аналітико-синтетичного опрацювання документа або його частини з метою створення вторинного документа (реферату), що містить необхідну кількість вихідної інформації у стислому викладі і має специфічну мовностилістичну форму [Реферування]. Реферат як інформаційний документ має такі властивості («1) реферат – документ вторинний, утворений від первинного; 2) реферат містить скорочений виклад інформації, утвореної у процесі згортання первинної інформації; 3) змістовна залежність від вихідного документа (зміст реферату – це основні фактичні відомості і висновки з документа, що реферується); 4) цільове призначення реферату – оперативне ознайомлення із масивом первинних документів, тобто для виконання різноманітних інформаційних функцій при використанні реферату користувачем» [Баранова 2022, с. 30]. Таким чином, реферат є одним із засобів компресії інформації, який передбачає виділення та відтворення у вторинному тексті основної інформації зі збереженням стилістичних особливостей першоджерела. Метою реферування є скорочений виклад основної інформації первинного джерела, виклад ключових аспектів його змісту, аналіз та оцінка інформації первинного тексту.

«В умовах величезного потоку інформації, - як зазначають Алексєєнко Т.М. та Копилова О.В., - сучасне суспільство вимагає від спеціалістів різних галузей володіння не тільки глибокими професійними знаннями, а й ефективними методами обробки нової інформації та засобами її передачі іншим людям. В основі сучасних методик навчання лежить розвиток максимальної

самостійності студентів у навчальній і науковій діяльності, вміння знаходити потрібну інформацію у фаховій літературі, вміння засвоювати й активно використовувати саме ту інформацію, яка необхідна для розв'язання різноманітних практичних завдань» [Алексеевко 2010]. Тож уміння реферування навчально-наукової літератури є ключем до джерел інформації, розуміння навчально-наукової літератури здобувачами освіти – учнями старшої школи, які, окрім роботи з підручниками, долучаються до опрацювання й іншої наукової та науково-навчальної літератури, необхідної для вирішення навчальних завдань: наприклад, підготовки доповідей, рефератів, проєктів тощо. Сформовані у школі уміння реферування створюють ґрунт для подальшого навчання учнів у закладах вищої освіти, де студенти стикаються з велетенськими масивами інформації, ефективне опанування якої залежить від умінь її аналізувати, систематизувати, компресувати. Реферативне читання є передумовою успішної підготовки студентів до семінарів, практичних занять, написання курсових та кваліфікаційних робіт. І саме ті учні, які вміють компресувати інформацію, не відчують труднощів під час навчання на початкових курсах закладів вищої освіти.

У сучасній лінгводидактиці набуто значного досвіду навчання реферування: Н.Рябова (навчання реферування та анотування іншомовних текстів студентів немовних ЗВО) [Рябова 2003]; Алексеевко Т.М. та Копилова О.В. (навчання реферування наукового тексту іноземних студентів-нефілологів) [Алексеевко 2010]; В. Циганенко (анотування та реферування в практиці навчання іноземних студентів-нефілологів) [Циганенко 2020]; І.М. Серебрянська (реферування як засіб підвищення інтенсивності навчання іноземної мови у закладах вищої освіти) [Серебрянська 2006]; Бесклетна О. (інформаційна обробка тексту: навчання реферування) [Бесклетна 2011]; Уманець Т.Д. (навчання реферування та анотування технічних текстів) [Umanetz 2013]; Кузнєцова О. (навчання реферуванню іноземною мовою у немовному ЗВО) [Кузнєцова 2015]; Бортник, С. Б. (навчання реферуванню та анотуванню

фахових іншомовних текстів у підготовці студентів немовних спеціальностей) [Бортник 2021]; Онуфрієнко Г. С. (алгоритмічні приписи як інструмент сучасної лінгводидактики у практиці навчання студентів продуктивного реферування фахової літератури) [Онуфрієнко 2016]. Капінус, О. Л., Капінус, О. Л., & Капінус, Е. Л. (реферування іншомовних текстів у практиці навчання майбутніх філологів) [Капінус 2021]; Біжан Н. В., & Бижан, Н. В. (методика навчання магістрів реферування англомовного наукового тексту) [Біжан 2020]; Шовковий В. Кіруцак К. (навчання учнів 5-го класу компресії інформації під час аудіювання на уроках української мови) [Шовковий, Кіруцак 2022]. Галицька, О. (алгоритм реферування публіцистичного тексту) [Галицька 2022]; Лазаренко С. В. (система вправ для навчання анотування та реферування іноземних громадян на заняттях з української мови) [Лазаренко 2018]; Гребінник, Г. Ю., Дідович, Г. І., & Комова, Г. В. (анотування та реферування англійською мовою загальнонаукової та фахової літератури) [Гребінник 2010], Городецька, В. А. (реферування як один із методів компресійної обробки інформації) [Городецька 2013], Буринська У., Мальований, Ю., & Корнеєв, В. (методика написання рефератів учнів середньої школи) [Буринська 2018]; Білоцерківець, І. П. (формування у старшокласників найпростіших навичок підготовки і написання рефератів) [Білоцерківець 2012].

Серед основних досягнень у галузі навчання реферування можна виділити такі:

- окреслено функції рефератів та вимоги до рефератів [Рябова 2003]; основними функціями реферату як вторинного документа є: 1) інформаційна; 2) пошукова [Баранова 2022, с. 30].

- розроблено типологію рефератів (за характером вихідного матеріалу; за типом окремих операцій згортання вихідного тексту; за типом організації вихідного матеріалу; за функцією й цільовими групами [Серебрянська 2006, с. 87];

- встановлено наявність розбіжностей у трактуванні реферату вищими школами різних країн, і головним фактором таких розбіжностей є наявність/відсутність суб'єктивного фактору інтерпретації інформації: реферуванню у вітчизняній методиці властива суб'єктивність [Алексєєнко 2010];

- етапи роботи з реферуванням (попереднє ознайомлення з текстом; ознайомче читання тексту; вивчаюче читання тексту; написання реферату) [Алексєєнко 2010];

- напрацьовано план реферування статті [Бортник 2021, с. 93]; розроблено алгоритми складання реферату [Серебрянська 2006, с. 87-88]; етапність навчання реферування: [Циганенко 2020, с. 17]; створено алгоритмічний припис до продуктивного реферування фахових текстів [Онуфрієнко 2016, с. 227-228];

- розроблено план-схему реферату-резюме (вступна частина (бібліографічний опис); основна частина (тема, проблема, композиція, наявність ілюстративного матеріалу, основний зміст – об'єкт і предмет дослідження, методи дослідження, результати дослідження); заключна частина (висновки, адресація) [Циганенко 2020, с. 17];

- визначено мовні засоби української мови (зокрема дієслова), які використовуються під час реферування (дієслова, які вживаються для переліку основних питань, дієслова, які використовуються на позначення дослідницького чи експериментального матеріалу, дієслова, які позначаються для передачі визначень і градацій, дієслова, які передають слова й думки, які автор першоджерела виділяє особливо) [Серебрянська 2006, с. 88];

- визначено напрями лінгвістичної трансформації під час написання реферату: 1) компресія – передача тексту в коротшому вигляді; 2) компенсація і перефразування; 3) узагальнення – відбір основної інформації за одночасного усунення надлишкової та зайвої [Бортник 2021, с. 93];

- схарактеризовано типові помилки, яких допускаються під час реферування: надання зайвої інформації або втрата важливої інформації,

дублювання авторських фраз і відсутність чіткої структури) [Бортник 2021, с. 93-94];

- описано види компресії тексту:

- за ступенем скорочення змісту: компресія цілого тексту; компресія змістових фрагментів тексту; компресія фраз та надфразових єдностей; збереження змісту повідомлення зі зменшенням мовних засобів;

- за ступенем збереження стилістичних особливостей вихідного тексту: компресія зі збереженням стилю та функціонального типу вихідного тексту; компресія без збереження стилю та функціонального типу вихідного тексту;

- за ступенем збереження жанрових особливостей вихідного тексту: компресія зі збереженням жанрових особливостей вихідного тексту; компресія без збереження жанрових особливостей вихідного тексту; компресія з перетворенням тексту в інший жанр (наприклад, компресія статті до формату анотації);

- за типом скомпресованої інформації: компресія фактуальної інформації, компресія концептуальної інформації, компресія підтекстової інформації, компресія емотивно-оцінної інформації;

- за характером відтворення інформації: компресія репродуктивного характеру; компресія критично-оцінного характеру [Шовковий, Кіруцак 2022, с. 21];

- описано критерії відбору мовного та мовленнєвого матеріалу для вправ, спрямованих на формування навичок анотування та реферування: необхідність і достатність для формування умінь анотування та реферування; доступний рівень складності; відповідність сфері професійної діяльності; урахування потреб спілкування і сфери інтересів; відповідність темі; частотність лексико-граматичного матеріалу в (наукових) україномовних текстах; представленість всіх розділів лексики (наукового) стилю мовлення в лексичному мінімумі; представленість характерних для (наукового) стилю

мовлення української мови граматичних конструкцій у граматичному мінімумі [Лазаренко 2018, с. 22]..

- розроблено комплекси вправ і завдань для навчання реферування [Циганенко 2020, с. 17; Бортник 2021, с. 93-94; Шовковий, Кіруцак 2022, с. 23-26; Лазаренко 2018, с. 21-22];

- учням середньої школи створено пам'ятку для написання реферату [Буринська 2018; Мальований 2018, с. 167-168];

Отже, аналіз наукової літератури показав, що проблема навчання реферування текстів була предметом методики навчання іноземних мов та української мови як іноземної. Методика навчання реферування українськомовних текстів учнів середньої школи не зазнала суттєвого розвитку у вітчизняній лінгводидактиці.

1.2. Лінгвістичні засади навчання учнів старшої школи реферування навчальної-наукової літератури

Процес реферування передбачає переробку оригінального тексту на вторинний (*вторинний текст розуміємо як текст, створений на основі іншого*), що містить основну інформацію з тексту-оригіналу. Внаслідок такої переробки з'являється вторинний текст, у якому представлені основні ідеї первинного. Робота над компресією тексту сприяє глибшому його розумінню. В основі компресії тексту лежать такі процеси як скорочення, заміна, введення нового, за рахунок чого досягається згортання інформації. Реферування ґрунтується на розкритті смислової структури тексту-першоджерела та виділенні в ньому основної інформації. Глибина осмислення тексту відображається у варіативності його стислих інваріантів, тобто осмислений текст можна передати у будь-якій стислій формі. Тож у контексті навчання учнів старшої школи *реферат розглядаємо як вторинний текст, якому притаманні*

такі риси: змістовність, зв'язність, тематичність, відносна неперервність, послідовність, логічність, завершеність. Вторинний текст реферату є «комунікативно-інформаційною єдністю, оскільки презентує результат когнітивної і мовленнєвої діяльності його автора» [Цепкало 2012, с. 217]. Услід за І. Насталовською виокремлюємо два основні типи компресії текстів: 1) змістове скорочення, що передбачає повне виключення нерелевантної для вторинного документа інформації (вся інформація, що міститься в тексті, ділиться на головну та другорядну: головна інформація максимально повно відтворюється у вторинному тексті, а другорядна – деталі, подробиці, авторські пояснення, великі за обсягом описи, міркування тощо – максимально скорочується); 2) змістове узагальнення, що полягає в пошуку ширшого, більш загального формулювання, яке об'єднувало б кілька ідей первинного тексту. Змістове узагальнення передбачає виокремлення у вихідному тексті однорідних фактів, виявлення їхніх загальних характеристик, що супроводжується добром нових мовних засобів, які дозволяють передати їх в узагальненому вигляді [Насталовська 2014, с. 95-96].

Навчання учнів старшої школи реферування навчальної-наукової літератури на уроках української мови передбачає:

- 1) визначення типів рефератів;
- 2) визначення особливостей вторинного навчально-наукового тексту.

У сучасній лінгвістиці існують різні класифікації рефератів:

Ю. Сурмін класифікує реферати за такими критеріями [Сурмін 2008, с. 68]:

- за призначенням: навчальний реферат – готується з метою одержання атестації за темою або всім навчальним курсом; науково-дослідний реферат – призначений для входження в проблему або тему наукового дослідження;

- за змістом: історіографічний реферат – дає огляд і аналіз літератури за темою, описує історіографію наукової проблеми; аналітичний реферат – містить аналіз дослідження проблеми в літературі; інформаційний реферат – розкриває зміст теми, основні факти і теоретичні положення;

- за обсягом: короткий реферат – являє собою коротке інформаційне повідомлення за темою, слугує для попереднього ознайомлення з проблемою; середній реферат - передбачає розгорнутий виклад теми; розширений реферат, у якому детально викладаються не тільки проблема, а й окремі її складники;

- за способом характеристики первинного документа: загальний (конспективний) реферат, у якому, як у дзеркалі, відображається матеріал першоджерела; проблемно-орієнтований реферат, спрямований на виклад проблем першоджерела;

- за кількістю джерел: монографічний реферат, в основі якого одне джерело; зведений реферат, що використовує кілька джерел.

І.Серебрянська класифікує реферати за такими характеристиками [Серебрянська 2006, с. 87]:

- за характером вихідного матеріалу: монографічні реферати, оглядові реферати;

- за типом окремих операцій згортання вихідного тексту: реферати-цитати, реферати-витяги, реферати-узагальнення;

- за типом організації вихідного матеріалу (реферат-конспект, реферат-резюме);

- за функцією й цільовими групами: розповідні, інформативні, критичні.

Програмою з української мови передбачено формування в учнів старшої школи *умінь готувати реферати з навчально-наукової проблеми на лінгвістичні, морально-етичні, суспільні теми*, виступи в науковому стилі. Проте, щоб з'ясувати, яких типів рефератів доцільно навчати учнів старшої школи на уроках української мови, потрібно проаналізувати цілі навчання української мови та компетентності, які формуються у процесі навчання.

Навчання української мови у старшій школі передбачає, окрім формування мовних та мовленнєвих компетентностей, реалізацію ще низки надважливих завдань, пов'язаних з розвитком та вихованням особистості учня: розвиток інтелектуально-креативних здібностей школярів, виховання потреби

самоосвіти; формування умінь сприймати, аналізувати, зіставляти мовні явища, критично оцінювати їх під кутом зору нормативності, відповідності сфері й ситуації спілкування, достовірності; формування здатності логічно обґрунтовувати позицію, висловлювати свої думки, погляди, дискутувати; формування умінь генерувати нові ідеї й ініціативи; формування дослідницької, медіаосвітньої компетентності, умінь сприймати, розуміти, систематизувати, перетворювати, використовувати інформацію з різних джерел, у т.ч. довідкової інформації; електронних засобів масової інформації; формування умінь і навичок самостійної роботи з текстами різних стилів та жанрів, з різними джерелами наукової, довідкової інформації; оволодіння основними прийомами інформаційної переробки /обробки, редагування тексту [Програма, с. 5-6]. У контексті реалізації цих завдань реферативна робота повинна бути:

- 1) орієнтована на розвиток пізнавальних умінь учнів, формування навчальної автономії, яка є передумовою самоосвіти;
- 2) інтегрована з формуванням та удосконаленням мовних та мовленнєвих компетентностей; з формуванням стилістичних умінь, зокрема умінь створювати вторинні тексти в науковому стилі;
- 3) спрямована на формування аналітичних та аргументативних умінь;
- 4) орієнтована на формування дослідницьких умінь та умінь генерувати власні ідеї;
- 5) спрямована на формування умінь роботи з кількома джерелами інформації – аналізувати, систематизувати, узагальнювати інформацію.

Усе це підводить до висновку про потребу навчання учнів старшої школи таких типів рефератів **навчально-наукової літератури**:

- **репродуктивний реферат** (навчальний, інформаційний, конспективний, монографічний реферат);
- **аналітичний реферат** (навчальний, проблемно-орієнтований, зведений реферат).

Репродуктивний реферат (навчальний, інформаційний, конспективний, монографічний реферат) – реферат одного науково-навчального джерела, у якому учень стисло передає зміст цього джерела, викладає основну інформацію, опускаючи другорядну. Окрім репродукції основної інформації першоджерела, учні можуть робити певні узагальнення та висновки. Означений тип реферату можна застосовувати для опрацювання параграфів підручника, навчального посібника, розділу чи параграфу книги, доступної для учнів школи, також можливе реферування статей, у яких виклад інформації здійснюється на рівні, доступному і зрозумілому учням.

Аналітичний реферат (навчальний, проблемно-орієнтований, зведений реферат) – реферат кількох джерел, орієнтований на дослідження / аналіз певної проблеми. Під час виконання такого реферату учень має проводити аналіз різних джерел, зіставляти, порівнювати факти, явища, процеси, давати їм оцінку, обґрунтовувати свою позицію, генерувати ідеї. Основний акцент робиться на аналізі інформації, її систематизації та узагальненні. Учні можуть зіставляти та порівнювати дані з різних джерел – підручників та навчальних посібників, розділів книг та статей. Проте, на нашу думку, найбільш продуктивною в роботі з цим типом реферату буде все ж робота зі статтями, які є доступними і посильними для сприйняття учнями.

Кожен з цих типів реферату має місце в системі навчання учнів старшої школи реферування навчально-наукових текстів. Проте кожен з цих рефератів буде виконувати дещо різні функції. Перший тип реферату, *репродуктивний*, орієнтований більше на формування умінь виділяти основну інформацію в тексті. Такі реферати можна пропонувати учням на початковому етапі формування реферативних умінь, адже вони простіші за структурою та обсягом роботи. Другий тип реферату (*аналітичний*) виконує значно більше дидактичних функцій: спрямований на формування аналітичних, аргументативних, дослідницьких умінь. Писати такі реферати варто на пізніших етапах навчання реферативного мовлення учнів. Означені типи рефератів

уможливлють реалізацію диференційованого підходу до навчання: так, учням, які мають низькі та середні результати успішності, можна запропонувати тільки реферати першого типу; а учням з високим рівнем успішності – реферати другого типу.

Навчання реферування передбачає визначення структури рефератів, а також мовних особливостей, якими мають опанувати учні.

У сучасній лінгвістиці та лінгводидактиці існують досить схожі погляди на структуру рефератів. Ю. Сурмін виділяє такі структурні частини реферату: план, вступ, основна частина, висновки, список використаної літератури і додатки [Сурмін 2008]. Схожої структури дотримується Г. Цехмістрова: (Вступ – Розділ I. Історія та теорія питання – Розділ II. Вирішення проблеми в сучасних умовах. – Висновки – Література – Додатки (при потребі) [Цехмістрова 2004, с. 197]; В. Циганенко виділяє такі складники реферату: вступна частина (бібліографічний опис); основна частина (тема, проблема, композиція, наявність ілюстративного матеріалу, основний зміст); заключна частина (висновки, адресація) [Циганенко 2020, с. 17]. Таким чином, у процесі навчання учнів старшої школи реферування навчально-наукової літератури на уроках української мови дотримуємося такої структури реферату:

- 1) План реферату.
- 2) Вступ.
- 3) Основна частина.
- 4) Заключна частина.
- 5) Література (для *аналітичного* реферату).

План реферату звичайно визначається змістом теми, навчальним завданням, обсягом літературних джерел і особистих напрацювань автора. Зміст теми реферату передбачає розбивку її на складові, котрі і визначають розділи й параграфи плану [Сурмін 2008, с. 68].

Вступ містить загальну характеристику теми реферування, коротку характеристику першоджерела, у вступі формулюються мета і завдання

підготовки реферату. У вступі пишуть, про що буде опис і до яких висновків прагнуть дійти в кінці реферату [Сурмін 2008, с. 68].

Основна частина містить виклад інформації, висвітлення питання. В основній частині виклад може здійснюватися так: 1) автор передає точно зміст першоджерела, виділяє та відтворює головну інформацію, викладає точку зору автора (репродуктивний реферат); 2) автор осмислює джерело (джерела) в аспекті певної ідеї, концепції, дає оцінку викладеним фактам, порівнює джерела, осмислює внесок того чи іншого автора в проблематику, узагальнює одержані результати, обґрунтовує свою позицію, робить висновки [Сурмін 2008, с. 69]. В основній частині реалізується формат та комунікативна мета реферування (конспектування основної інформації, оцінка наявної інформації або зіставлення поглядів, акумулювання та розвиток інформації в діяхронії) [Савченко 2019].

Заклучна частина містить висновок автора реферату, узагальнення викладеного матеріалу. Заклучна частина має так само відповідати змісту тексту та комунікативній меті [Савченко 2019].

Література охоплює перелік джерел, які було використано в рефераті і на які зроблено посилання. Літературу слід подавати в аналітичному рефераті. Навчання учнів користуватися літературою передбачає вирішення таких завдань: 1) формування наукової етики та академічної доброчесності в учнів; 2) формування умінь грамотно користуватися літературою, правильно оформлювати посилання; 3) формування знань про різні стилі оформлення літератури, умінь оформлювати літературу відповідно до певного стилю.

Навчання реферування учнів середньої школи орієнтоване не тільки на формування умінь обробки інформації (компресії, аналізу, узагальнення, порівняння), але й передбачає розвиток комунікативної компетентності, зокрема компетентності в письмі: учні повинні вчитися створювати вторинні тексти, зберігаючи та відтворюючи функціональний стиль мовлення першоджерела (у нашому дослідженні – навчально-наукового різновиду наукового стилю),

використовуючи належні лексичні та граматичні мовні засоби, дотримуючись орфографічної та пунктуаційної грамотності. Відповідно, розроблення методики навчання учнів старшої школи реферування українськомовної навчальної-наукової літератури передбачає: 1) визначення мовних засобів, які використовуються під час реферування, 2) окреслення мовних особливостей наукового стилю.

Мовні засоби, які використовуються під час написання реферату.

Поділяючи висновки І.Серебрянської, вважаємо, що у процесі навчання реферування навчально-наукової літератури учні старшої школи повинні опанувати такі метатекстові одиниці: 1) дієслова, які використовуються для переліку основних питань першоджерела: автор розглядає, описує, аналізує, називає, розкриває, говорить, показує, висвітлює, повідомляє, зупиняється на..; 2) дієслова, які використовуються для висвітлення авторського внеску в проблематику: автор досліджує, доводить, описує, класифікує, розробив, обґрунтовує, класифікує, порівнює, 3) дієслова, що використовуються для передачі визначень – автор визначає, називає, формулює, подає таке визначення; 4) дієслова, які використовуються для передачі слів і думок, які автор першоджерела виділяє особливо: автор виділяє, підкреслює, повторює, спеціально зупиняється, неодноразово повторює, звертає увагу, наголошує, зосереджує увагу; 5) дієслова, які використовуються для узагальнення, підбиття підсумків: автор робить висновок, узагальнює, підбиває підсумки; 6) дієслова, які відображають аргументацію автора першоджерела: автор наводить приклади, аргументує, цитує, ілюструє, спирається на цитату (на дані...), доводить, обґрунтовує; 7) дієслова, які використовуються для вираження позиції автора першоджерела: автор погоджується, критикує, сперечається, наводить контраргументи [Серебрянська 2006, с. 88-89]. Означені метатекстові одиниці притаманні здебільшого для репродуктивного реферату. Аналітичний реферат передбачає наявність позиції автора цього реферату, а відтак і використання

відповідних метатекстових засобів, які дозволяють учневі репрезентувати аналітичну діяльність, а також висвітлити власну позицію щодо інформації.

До таких мовних засобів відносимо: 1) мовні засоби для опису підходів до проблеми: існує два (три...) підходи до вирішення проблеми: І.Коваль вважає..., І.Петренко розглядає... ; в науковій літературі існує два погляди на...; у праці І.Борисенка ця проблема представлена...; І.Іваненко подає таку класифікацію, натомість І.Коваль вважає, що...; в усіх реферованих працях репрезентовані схожі погляди на..., обидва науковці дотримуються однакової позиції в..., думки усіх трьох учених кардинально розходяться...; у цій (реферованій, названій...) статті (роботі...) автор (вчений, дослідник) ставить (піднімає, висуває, розглядає...) низку (кілька...) важливих (основних, суттєвих, головних, цікавих) питань (проблем...);

2) мовні засоби для опису аналізу проблеми та позиції автора реферату: на нашу думку..., ми згодні з таким поглядом..., класифікація (позиція, ідея...) І.Іваненка є більш переконливою, оскільки..., думка І.Борисенка є більш аргументованою, ніж І.Вагненко, адже..., ми поділяємо погляд І.Петренка, оскільки..., ми не поділяємо думку (погляд) І.Василенка, адже..., в ході проведеного аналізу різних підходів до... було виявлено, що..., з іншого боку, варто підкреслити, що..., це твердження одночасно передбачає і те, що..., з вищенаведеного аналізу випливає, що..., одним із найістотніших (важливих, актуальних...) питань, на нашу думку (на наш погляд), є питання про..., оскільки...;

3) мовні засоби для опису узагальнень та висновків: узагальнюючи сказане вище, констатуємо:..., на основі проведеного аналізу доходимо висновку, що... (можемо зробити висновок), як показали результати аналізу досліджень учених, проблема має такі перспективи вирішення..., у підсумку слід відзначити.. .

Створення вторинного тексту-реферату навчально-наукової літератури передбачає формування вторинного тексту, який зберігає лінгвостилістичні

особливості першоджерела. Відповідно, учні старшої школи мають оволодіти цими особливостями та набути умінь відтворення їх у тексті реферату.

До основних ознак наукового стилю відносять: абстрагованість, логічність, точність і однозначність, узагальненість, ясність і об'єктивність викладу матеріалу [Шилінська 2016, с. 607]. Ці характеристики забезпечуються системою відповідних мовних одиниць.

До лексичних особливостей навчально-наукового підстилю належать такі:

- використання термінів;
- однозначність семантики слів;
- вживання віддієслівних іменників;
- широке використання абстрактної лексики;
- відсутність розмовної лексики;
- використання абревіатур;
- обмежене вживання займенників (здебільшого займенники вживаються у вставних конструкціях: на нашу думку, на наш погляд) [Писарська 2023, с. 25-28; Остапенко 2011, с. 11-12; Лабута 2016, с. 126; Данилюк 2017, с. 66-69; Перепьолка 2011].

До граматичних особливостей навчально-наукового підстилю належать такі:

- використання неозначено-особових, узагальнено-особових та безособових конструкцій;
- вживання пасивних конструкцій, в яких суб'єкт дії позначається не граматичною формою підмета, а формою орудного відмінка або опускається;
- використання вставних конструкцій, які свідчать про ступінь вірогідності та об'єктивності інформації (дійсно, вірогідно, очевидно, вважають, стверджують);
- використання усталених кліше (як показав аналіз, на підставі отриманих даних, підсумовуючи сказане, звідси випливає, що..),

- вживання здебільшого відносних прикметників та аналітичних форми вищого і найвищого ступенів порівняння якісних прикметників;
- поширене використання інфінітивів з суфіксами -ти, безособових форм на -но, -то;
- поширене використання складних речень – складносурядних і складнопідрядних; фігурують причинові, наслідкові, умовні складнопідрядні речення;
- використання простих речень ускладненої структури;
- використання словосполучень, побудованих за схемою «іменник + іменник у родовому відмінку»;
- «позачасове» вживання дієслівної категорії часу;
- використання прямих та непрямих цитат;
- домінування розповідних речень [Писарська 2023, с. 25-28; Остапенко 2011, с. 11-12; Лабута 2016, с. 126; Данилюк 2017, с. 66-69; Перепьолка 2011].

Науковому тексту властива наявність схем, таблиць, графіків, діаграм, карт та інших знаків і значків «символи», «числа» [Лабута 2016, с. 126].

Означені мовні засоби забезпечують абстрактну узагальненість, виключенні з контексту суб'єктивного бачення; узагальненість позицій; номінативного ладу мови [Писарська 2023, с. 26].

Підсумовуючи сказане вище, констатуємо: навчання реферування учнів старшої школи передбачає створення ними вторинних текстів наукового (навчально-наукового) стилю. Обґрунтовано, що учні набувають умінь створювати репродуктивний реферат (навчальний, інформаційний, конспективний, монографічний реферат) та аналітичний реферат (навчальний, проблемно-орієнтований, зведений реферат). У процесі навчання учнів старшої школи реферування слід спиратися на таку структуру реферату (план реферату, вступ, основна частина, заключна частина, література (для *аналітичного* реферату), на мовні засоби, які використовуються під час реферування, та мовні засоби, притаманні науковому стилю.

1.3. Психологічні засади навчання учнів старшої школи реферування навчально-наукової літератури

Навчання учнів старшої школи реферування навчально-наукової літератури потребує визначення інтелектуальних особливостей особистості в період ранньої юності (яка припадає на 10-11 класи (від 15/16 до 17/18 років)): пам'яті, мислення, мовлення, уваги, емоційної сфери.

Розвиток пізнавальної сфери в ранній юності досягає рівня готовності особистості до виконання практично всіх видів розумової діяльності дорослих.

Пам'ять – це психічний процес, відображення досвіду людини шляхом засвоєння, збереження та подальшого відтворення обставин її життя та діяльності [Воронова 2015, с. 139-140]. У період ранньої юності відбувається домінування довільної та логічної пам'яті, яке в юності досягає апогею. У період юності зростає продуктивна пам'ять щодо абстрактного матеріалу, системного й осмисленого використання раціональних мнемічних прийомів; учні старших класів активно користуються прийомами запам'ятовування – складанням планів і схем тексту, конспектів, виділенням і підкресленням основних думок, порівнянням, співвідношенням з вже відомим. Учні застосовують алгоритми роботи логічної пам'яті: усвідомлення мети і значення, виділення найбільш суттєвого, розкриття логічного змісту, критичний підхід до змісту, встановлення зв'язку з наявними знаннями, логічне групування змісту, визначення опорних пунктів. Пам'ять у цьому віці залежить від провідних інтересів і професійної спрямованості людини [Воронова 2015, с. 139-140; Сергєєнкова 2012, с. 225-233]. В юнацькому віці учні працюють з великими масивами інформації, яку вони аналізують, систематизують, класифікують, виділяють головне і другорядне. Саме завдяки тому, що учні можуть опрацювати інформацію, вони здатні запам'ятовувати її у семантичній формі в великих обсягах. Компресія інформації, виділення головного, порівняння,

аналіз інформації з наступним її конспектуванням цілком відповідає інтелектуальній діяльності цієї вікової групи. Реферування стає природньою потребою учнів в опрацюванні та збереженні необхідної інформації.

У період юності стає добре розвиненим *мислення*. Учні старшої школи мають досить високий рівень узагальнення і абстрагування, що дозволяє їм оперувати поняттями, використовувати різноманітні розумові операції, міркувати, аргументувати, виділяти суттєві ознаки – головну думку, робити глибокі висновки й узагальнення, користуватися раціональними прийомами запам'ятовування. У старшокласників добре розвинені такі механізми, як визначення мети, прогнозування, селекції та комбінування фактів, думок, семантичних блоків [Романов 2018, с. 47-48]. М.Савчин та Л.Василенко виділяють такі індивідуальні особливості мислення в період юності: глибина – здатність виокремлювати суттєві ознаки при вивченні нового матеріалу, узагальнювати їх, заглиблюватись у сутність виучуваного; гнучкість – уміння відходити від звичних шляхів розмірковування, розв'язувати суперечність між наявними знаннями і вимогами проблемної ситуації, відшуковувати оригінальні способи розв'язування проблеми; широта – можливість утримувати в пам'яті сукупність виокремлених суттєвих ознак; усвідомленість – здатність передавати у словах, графіках, схемах, моделях мету і результат мислення; самостійність – уміння самостійно ставити цілі, висувати гіпотези, розв'язувати проблеми; критичність – об'єктивне оцінювання своїх і чужих думок; активність; економність – здатність розв'язувати проблему найкоротшим шляхом, оптимальним способом [Савчин 2005, с. 252]. Розвиваються критичність мислення та вміння пов'язувати досліджуване в систему. Старшокласники прагнуть осягнути суть та детермінацію явищ, прагнуть до узагальнення, пошуку загальних закономірностей за конкретними фактами. Базові якості мислення – логічність (опора на докази, наукові обґрунтування), інтроспективність (спроможність прослідкувати та проаналізувати хід власних думок), абстрактність (оперування поняттями), продуктивність (здатність

породжувати нові ідеї), дивергентність (яка передбачає наявність багатьох однаково правильних і рівноправних відповідей на одне і теж питання) [Сергеєнкова 2012, с. 225-233]. Зі сказаного вище випливає, що в учнів старшої школи добре розвинене мислення, а відтак вони здатні опрацьовувати значні обсяги інформації: аналізувати її, узагальнювати та систематизувати, порівнювати, робити висновки, виділяти головне, давати критичну оцінку інформації, добирати та комбінувати інформаційні одиниці, зводити у систему отриману інформацію з різних джерел. Означені когнітивні процеси лежать в основі сприйняття та інтелектуальної обробки наукової (навчально-наукової) інформації, створення репродуктивних та аналітичних рефератів. Тож можемо констатувати, що учні старшої школи за своїми мисленнєвими здібностями повністю готові до реферативної діяльності як репродуктивного, так і аналітичного характеру.

Підготовка реферату, як уже неодноразово було згадано, це процес створення вторинного тексту, який має специфічні лексичні та граматичні засоби, а також зміст і структуру. Готовність до написання реферату, окрім належного рівня розвитку інтелектуальних здібностей в учнів, передбачає необхідний рівень розвитку *мовлення*, готовність до писемної комунікації в науковому стилі, готовність до засвоєння відповідних лексичних та граматичних структур. Для періоду ранньої юності характерним є інтенсивне збагачення лексичного запасу учнів новими термінами, в учнів удосконалюються мовні засоби та вміння передавати думки в усній та письмовій формі [Сергеєнкова 2012, с. 225-233]. Мовлення тісно пов'язане з мисленням. Для продуктивного мислення учні повинні володіти хорошим словниковим запасом – 1) словами, які вербалізують наукові поняття та реалії, процеси, явища, ознаки; 2) лексичними одиницями, які номінують розумові процеси – аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, систематизації, класифікації, комбінації інформації; 3) метатекстовими лексичними одиницями, які слугують для формування цілісного тексту; а також широким діапазоном граматичних засобів, які

допомагають точно виражати думки та створювати якісний вторинний текст у науковому стилі. З іншого боку, учні старшої школи хоч і здатні до розумової діяльності на високому рівні, проте їм часто бракує мовних засобів. З цього випливає, що процес навчання реферування повинен бути орієнтований на розвиток в учнів словникового запасу, на збагачення їхнього мовлення новими граматичними структурами. Учні старшої школи досить легко засвоюють нову лексику, зокрема терміни та абстрактні слова, оскільки їхня інтелектуальна сфера схильна до абстрактного мислення, а відтак і до засвоєння такої лексики. Учні також прагнуть до правильності та точності мовлення, слідкують за його якістю. З цього можна зробити висновок, що навчання реферування навчально-наукової літератури (з наступним створенням вторинних текстів) в старшій школі відповідає мовному рівню учнів, однак навчання реферування має інтегруватися з розвитком мовлення – опануванням учнями нових лексичних одиниць та граматичних структур.

Увага в юнацькому віці дозволяє учням зосереджуватися тривалий час, переборювати дію чинників, які відволікають увагу, переключати увагу, – усе це збільшує продуктивність засвоєння матеріалу; увага стає вибірковою – залежить від інтересів особистості та її потреб [Сергеєнкова 2012, с. 225-233]. Увага в такому віці характеризується тим, що для особистості перестають бути актуальними яскраві предмети (як, наприклад, у молодших школярів), а концентрація здійснюється на об'єктах, які мають внутрішній сенс.

Увага старших школярів дозволяє їм працювати зі значними обсягами інформації, тривалий час зосереджуючись на ній. Завдяки тривалій увазі учні можуть ретельно опрацьовувати (аналізувати, систематизувати, компресувати, порівнювати, узагальнювати тощо) матеріал статті чи частини книги, здійснювати реферативну роботу. Учні можуть концентрувати увагу на певній інформації відповідно до поставлених цілей реферативної роботи, переводити увагу на важливі модулі інформації. Учні здатні утримувати в полі зору декілька об'єктів. Це сприяє, з одного боку, здійснювати обробку інформації

першоджерела, а з іншого боку, створювати вторинний текст, дотримуючись структурних та лінгвостилістичних особливостей реферату навчально-наукової літератури. Таким чином, можна констатувати, що увага учнів старшої школи є достатньою для здійснення реферативної роботи.

Емоційна сфера. Юнацький вік стає сензитивним до розвитку навичок емоційної саморегуляції, емоційної стійкості та самоконтролю, оскільки фізіологічна база емоційно-вольової та когнітивної сфер розвинена на достатньому рівні, а рівень самоаналізу та рефлексії дає змогу спрямовувати власну активність відповідно до цілей і поставлених завдань [Паламарчук 2020, с. 176]. Емоційна сфера в юнацькому віці поступово стає стабільною [Сергеєнкова 2012, с. 225-233]. Дослідження Ю.Короцінської показує, що вміння регулювати власні емоції та усвідомлення значення цієї регуляції в житті та діяльності у ранній юності сформовані так: спонтанні у власних емоційних проявах 22% опитаних, намагаються контролювати емоції 28%, контролюють лише за потреби – 50% та намагаються завжди контролювати емоції 5% респондентів. Також власний рівень емоційної саморегуляції 6% респондентів оцінюють її як низьку, 72% - як середню та 22% - як високу [Korotsinska 2021, с. 49]. Тож більшість юнаків мають середній рівень емоційної саморегуляції, контролю над емоціями. На основі цих фактів можна припустити, що складна робота, яка втомлює, потребує значної концентрації уваги (як аналіз інформації та її реферування), у певної частини учнів може викликати негативні емоції, що буде позначатися на якості виконуваної роботи.

Загальновідомо, що негативні емоції знижують мотивацію та інтерес до навчання, не дозволяють зосередитися на роботі, а відтак впливають на процес і результат навчальної діяльності. Тому перед викладачем постає завдання мінімізації факторів у процесі навчання, які можуть негативно впливати на особистість. У зв'язку з цим вважаємо доцільним:

- 1) для реферування добирати навчально-наукові тексти, які доступні для сприйняття та розуміння учнями;

2) добирати тексти, які відповідають інтересам учнів;

3) добирати тексти, які не потребують значних затрат часу (в умовах навчання реферування на уроках української мови пропонуємо тексти першоджерел в обсязі близько 20 000 друкованих знаків, адже реферування такого тексту, як показує практика, займе приблизно до 2 годин);

4) подавати чіткі та зрозумілі інструкції, які учні мають виконувати для досягнення поставлених цілей реферування;

5) доступний виклад навчального матеріалу, достатня кількість тренувальних вправ і завдань, які допоможуть учневі зорієнтуватися в особливостях реферативної роботи та набути відповідних умінь.

Отже, аналіз наукової літератури з психології показав, що учні старшої школи володіють добре розвиненими розумовими процесами – пам'яттю, мисленням, мовленням, увагою, які відповідають рівню дорослої людини, а відтак учні можуть проводити складні розумові операції в роботі з інформацією. Реферування навчально-наукової літератури цілком відповідає рівню розумового розвитку учнів. Однак емоційна сфера перебуває у стані стабілізації, що потребує певної адаптації до емоційної сфери учнів змісту матеріалів для реферування та способів його подачі.

Висновки до Розділу I

Аналіз наукової літератури дозволив визначити рівень розвитку методики навчання реферування, схарактеризувати лінгвістичні та психологічні засади навчання учнів старшої школи реферування.

1. Встановлено, що серед основних досягнень у галузі навчання реферування є такі: окреслено функції рефератів та вимоги до рефератів, розроблено типологію рефератів, встановлено наявність розбіжностей у трактуванні реферату вищими школами різних країн, розроблено етапи роботи з реферуванням, напрацьовано план реферування статті, розроблено алгоритми

складання реферату, створено алгоритмічний припис до продуктивного реферування фахових текстів, розроблено план-схему реферату-резюме, визначено мовні засоби української мови, які використовуються під час реферування, визначено напрями лінгвістичної трансформації під час написання реферату, схарактеризовано типові помилки, яких допускаються під час реферування, описано види компресії тексту, описано критерії відбору мовного та мовленнєвого матеріалу для вправ, спрямованих на формування навичок анотування та реферування, розроблено комплекси вправ і завдань для навчання реферування, для учнів середньої школи створено пам'ятку для написання реферату.

2. Окреслено лінгвістичні засади навчання реферування учнів старшої школи. Встановлено, що реферат є вторинним текстом, якому притаманні такі риси: змістовність, зв'язність, тематичність, відносна неперервність, послідовність, логічність, завершеність. Обґрунтовано, що учні середньої школи мають навчитися створювати реферати двох видів: репродуктивний реферат (навчальний, інформаційний, конспективний, монографічний реферат), аналітичний реферат (навчальний, проблемно-орієнтований, зведений реферат). У процесі навчання реферування слід дотримуватися такої структури реферату: 1) план реферату, 2) вступ, 3) основна частина, 4) заключна частина, 5) література (для *аналітичного* реферату). Описано мовні засоби реферату навчально-наукової літератури, які учні повинні використовувати під час реферування: метатекстові засоби (слова для передачі переліку основних питань першоджерела, для висвітлення авторського внеску в проблематику, для узагальнення, підбиття підсумків, опису підходів до проблеми, опису аналізу проблеми та позиції автора реферату; лексичні одиниці та граматичні структури, притаманні для наукового стилю).

3. Схарактеризовано психологічні засади навчання реферування учнів старшої школи. 10-11 клас відповідає віковому періоду ранньої юності, яка характеризується готовністю особистості до виконання практично всіх видів

розумової діяльності дорослих. Учні старшої школи володіють добре розвиненими розумовими процесами – пам'яттю, мисленням, мовленням, увагою, які відповідають рівню дорослої людини, а відтак учні можуть проводити складні розумові операції в роботі з інформацією. Реферування навчально-наукової літератури цілком відповідає рівню розумового розвитку учнів. Однак емоційна сфера перебуває у стані стабілізації, що потребує певної адаптації до емоційної сфери учнів змісту матеріалів для реферування та способів його подачі.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА НАВЧАННЯ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ РЕФЕРУВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ-НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

2.1. Методичні засади навчання учнів старшої школи реферування навчальної-наукової літератури українською мовою

Методичні засади навчання учнів старшої школи реферування передбачає визначення підходів, принципів та методів навчання. Навчання учнів старшої школи реферування, як підказує логіка нашого дослідження, слід здійснювати на засадах комунікативного та інтегративно-диференційованого підходів.

Суть *комунікативного* підходу полягає в тому, що у навчанні мови формування комунікативної компетентності є метою навчання, яка досягається шляхом вправлення в комунікації. Важливу роль у навчанні іноземної мови з позиції комунікативного підходу займає її навчання через текст як основну комунікативну одиницю. Текст уможлиблює (через його читання чи слухання з подальшим опрацюванням) вивчити новий лексичний чи граматичний матеріал, розвивати уміння в продуктивному мовленні [Вдовін 2007, с. 17]. У межах означеного підходу реферування розглядаємо як процес створення письмового вторинного тексту (наукового стилю), якому властиві структурні та лінгвостилістичні характеристики. Тобто реферування розглядаємо як фрагмент компетентності в писемному мовленні. Формування умінь створювати письмовий вторинний текст реферату українською мовою є метою навчання, а досягнення цієї мети здійснюється шляхом вправлення в реферуванні.

Навчання реферування здійснюємо на засадах таких принципів навчання:

- *принцип комунікативності*, за яким побудова процесу навчання мови є моделювання процесу реальної комунікації, відтак і процес створення реферату розглядається як створення вторинного тексту, мовленнєвого продукту;

- *принцип комунікативної спрямованості навчання*: навчання реферування передбачає формування лексичних та граматичних знань і навичок (зокрема правильного вживання мовних засобів, які відповідають нормам наукового стилю), які складають основу вторинного тексту реферату; відповідно, формування цих навичок має інтегруватися в уміння писемного мовлення, робота над лексикою та граматику повинна знаходити вихід у писемне мовлення наукового стилю;

- *принцип інформаційного розриву*: навчальні матеріали повинні містити нову інформацію – екстралінгвального характеру, який репрезентований у тексті першоджерела; лінгвістичного характеру: наявність нової лексики, зокрема й термінології, наявність нових граматичних конструкцій, типових для наукового стилю.

Інтегративно-диференційований підхід передбачає інтеграцію процесу навчання мови з іншими науками, а також одночасну диференціацію учнів з наступним створенням окремих мікрогруп за певними критеріями [Методика 2021, с. 11]. Інтегративно-диференційований підхід є діалектичною системою, що базується на інтеграції і диференціації як провідних принципах створення інноваційних технологій навчання, які характеризуються комплексністю, синтезом, узагальненістю їх складників, універсалізацією і спеціалізацією навчального процесу [Мірошніченко 2015]. Інтеграція передбачає поєднання самостійних елементів у цілісну систему на основі встановлення функціональних взаємозв'язків, взаємного переходу та доповнення, керування, об'єднання в системах організації освіти та його змісту [Антонова 2017, с. 175]. Інтегративна складова цього підходу в межах навчання учнів реферування може реалізуватися шляхом добору для учнів текстів з різних галузей науки – гуманітарної, природничої, технічної соціальної. Такі тексти дозволять учням поглиблювати знання в певній галузі науки чи виробництва. Більшість учнів старшої школи визначилися зі своїми інтересами та перспективами майбутньої професії, а відтак цілком виправданими є їхні інтереси та мотиви роботи з

різноманітними джерелами. Водночас варіація першоджерел дозволяє реалізувати диференційовану складову процесу навчання реферування, адже з'являється можливість реалізувати диференціацію учнів за їхніми інтересами. Окрім цього, запропоновані два різновиди реферату (репродуктивний та аналітичний реферат) дозволяють реалізувати рівневу диференціацію. Так, репродуктивний реферат вважаємо простішим за структурою, змістовим наповненням та обсягом виконуваної роботи, такий вид реферату можна запропонувати учням з низьким та середній рівнем успішності. Аналітичний реферат є складнішим як за структурою, змістовим наповненням, обсягом виконуваної роботи, так і за розумовими операціями, оскільки передбачає складну інтелектуальну аналітико-синтетичну роботу.

Навчання реферування навчально-наукової літератури на засадах інтегративно-диференційованого підходу здійснюється на основі таких принципів:

- *міждисциплінарного синтезу* [Вознюк 2009, с. 16]: означений принцип передбачає поєднання кількох дисциплін; у процесі навчання реферування вбачається доцільним поєднання процесу навчання української мови з іншими науками, що призведе до формування компетентностей, визначених програмою – лінгвістична, математична, інформаційно-цифрова, соціальна і громадянська, компетентність у природничих науках і технологіях, у сфері культури, у сфері екології; для інтегрованого досягнення відповідних компетентностей необхідно здійснити відповідний добір різногалузевих текстів, які міститимуть нову і цікаву інформацію, викладену в навчально-науковому підстилі;

- *індивідуалізації*: відповідно до цього принципу враховуються інтереси учнів в різних галузях науки та виробництва шляхом представлення викладачем кількох першоджерел та самостійним вибором учнями для реферування того джерела, яке відповідає його інтересам; а також враховується рівень успішності учнів та їхні здібності у здійсненні розумових операцій з опрацювання інформації;

- *провідної ролі самостійної навчальної діяльності*: учні свідомо та цілеспрямовано беруть участь у навчальній діяльності, виконують основний обсяг роботи – реферування першоджерела – самостійно.

Навчання реферування орієнтоване на формування умінь самостійного опрацювання та компресії великих масивів інформації. Тому автономна діяльність учня у процесі навчання, на нашу думку, відіграє важливу роль. Автономна робота над реферуванням першоджерела у процесі навчання відображає реальний процес реферативної діяльності в цілому. Саме тому ключовою в навчання реферування визначаємо *технологію автономного навчання учнів*. З іншого боку, для переходу до автономної діяльності в учнів мають бути сформовані навчальні стратегії та стратегії компресії інформації, формування яких має здійснювати вчитель, а також учні повинні вчитися у процесі взаємодії та спілкування з однолітками. Для цього релевантним вважаємо *метод «мозкового штурму»*. Логіка нашого дослідження підказує, що метод ажурної пилки має бути застосований на етапі «дореферативної роботи», а от технологія автономного навчання – безпосередньо під час «реферативної роботи». Розглянемо особливості застосування означеної технології та методу в процесі навчання учнів реферування.

Технологія автономного навчання. Автономне навчання, услід за Н.Дмітренко, розуміємо як «навчальний процес, при якому особистість виявляє бажання й здатність виступати відповідальним суб'єктом процесу навчання, здійснювати самостійну навчальну діяльність і саморозвиватися в освітньому та професійному аспектах». Автономне навчання передбачає «визначення учнями мети й завдань навчальної діяльності, надання цій діяльності особистісно значущого змісту, підпорядкування інших інтересів і форм зайнятості досягненню поставленої мети, самоорганізація в визначенні навчальних дій і часу виконання і самоконтроль їх виконання. [Дмітренко 2020, с. 37]. Основними функціями викладача у процесі автономного навчання, за В.Резнік та С.Лобачовою, визначаємо такі: мотиваційна, підтримуюча, функція

рефлексивного аналізу, психологічної підтримки, консультаційна та корекційна на основі моніторингу навчальної діяльності студента [Резнік 2017, с. 77]. Таким чином, викладач повинен мотивувати учнів до автономного виконання завдань, здійснювати настановний, консультативний та корекційний супровід, а найголовніше – озброїти учнів навчальними стратегіями, які дозволять йому ефективно здійснювати самостійну роботу.

Успіх автономного навчання учнів, як вважають П.Біммель та У. Рампілльон забезпечується здатністю учнів приймати самостійні рішення щодо власного навчального процесу, а також уміннями планувати та аналізувати навчальний процес [Vimmel 2000, с. 7]. Для успішного автономного навчання, як вважає Д. Ньюнан, учням необхідно надати чіткі інструкції щодо завдань роботи, підтримувати в учнів ініціативність у створенні власних цілей навчання, підвищувати рівень розуміння учнями навчального процесу; допомагати учням визначати та застосовувати стратегії навчання; заохочувати учнів ставати дослідниками, підвищувати їхній рівень розуміння навчального процесу, здійснювати самостійний вибір [Nine steps 1999]. Тож успіх автономного навчання зумовлюється належним рівнем мотивації до навчання, чіткістю та зрозумілістю інструкцій, доступністю навчального матеріалу та сформованістю навчальних стратегій. Навчальним стратегіям у процесі автономної діяльності надаємо ключову роль.

Стратегію навчання, відповідно до ЗЄР, розуміємо як «організовану, цілеспрямовану та керовану лінію поведінки, обрану індивідом, щоб виконати завдання, яке він ставить собі сам або з яким стикається [Загальноєвропейські 2003, с. 10]. Серед розмаїття таксономії стратегій для навчання реферування учнів старшої школи формуванню підлягають такі: метакогнітивні, когнітивні.

Метакогнітивні – стратегії планування, визначення мети, регулювання й рефлексії навчальних досягнень [Задорожна 2022, с. 6]. Стратегію *планування* розглядаємо як самостійне прийняття рішень щодо обсягу досліджуваного матеріалу, його пропорційного розподілу та визначення етапів роботи з ним.

Стратегію *визначення мети* розглядаємо як уміння проектувати кінцевий результат (тобто продукт діяльності), визначати ціль читання та аналізу матеріалу. Стратегія *регулювання* орієнтована на пошук оптимальних шляхів вирішення локальних завдань у процесі виконання завдань (наприклад, повторне прочитання, переосмислення прочитаного, зміна способу викладу реферованої інформації). Стратегія *рефлексії* застосовується для самоаналізу та самооцінки результатів діяльності (наскільки достатньо опрацьовані першоджерела, чи достатньо добре скомпресована інформація, чи досягнуті поставлені цілі, що можна додати або прибрати з кінцевого продукту).

Когнітивні стратегії – стратегії аналізу та опрацювання інформації: аналіз, узагальнення, візуалізація, виявлення смислових віх та ключових слів, аналіз знань, співвідношення отриманих знань з попередніми, активізація мовленнєвих моделей [Задорожна 2022, с. 6]. Когнітивні стратегії безпосередньо пов'язані з аналізом першоджерела та створенням тексту реферату. Означені стратегії спрямовані на перероблення інформації, на формування вторинного тексту реферату, а також на використання в продуктивному мовленні мовних одиниць характерних для наукового стилю.

У формуванні навчальних стратегій орієнтуємося на етапність, розроблену Н.Дмітрієнко: 1) ознайомлення учнів з навчальними стратегіями, 2) використання інструкцій до вправ / завдань, які дозволяють учневі усвідомити доцільність та особливості застосування стратегій; 3) формування вмінь застосовувати стратегії у типових ситуаціях; 4) формування вмінь використовувати стратегії у нових ситуаціях; 5) поступове комбінування стратегій; 6) рефлексія учнів у досягненні поставлених цілей з використанням стратегій [Дмітренко 2021]. Означені етапи мають інтегруватися з реферативною роботою учнів і сприяти переходу учнів від нульової чи напівавтономії до повної автономії в реферативній діяльності.

Автономне навчання, як зазначалося вище, орієнтоване насамперед на самостійну реферативну діяльність учнів. Проте підготовка (дореферативна

робота) потребує активної діяльності учнів у класі. Для реалізації такої діяльності пропонуємо використовувати метод *«мозкового штурму»*.

“Мозковий штурм” – це оперативний метод вирішення проблеми на основі стимулювання творчої активності, при якому учасникам обговорення пропонують висловити якомога більше варіантів вирішення, в тому числі найнезвичайніших, а потім із загального числа ідей відбирають найвдаліші, які можуть бути використані на практиці [Мергель 2015, с. 45]. Метод мозкового штурму передбачає організацію виконання певного завдання так, що кожен учасник навчального процесу може вільно висловлювати свої думки, пропонувати шляхи вирішення проблеми, після чого обираються найбільш доцільні і кращі варіанти відповідей учнів.

Реферування – складний розумовий процес, який передбачає аналіз та синтез інформації, її компресію, порівняння, узагальнення. У процесі навчання реферування мозковий штурм може застосовуватися в процесі колективної компресії та аналізу першоджерела, під час:

- поділу першоджерела на окремі відносно змістовно цілісні і завершені частини (мікротеми);
- складання плану;
- компресії цих змістовних частин;
- порівняння та узагальнення інформації;
- тезового формулювання скомпресованої інформації;
- добору мовних засобів у процесі створення вторинного тексту реферату.

Під час проведення мозкового штурму дотримуємося правил, визначених Є. Кочергою: 1. Відсутність критики, що спричиняє вільний обмін ідеями. 2. Заохочення ідей (акцент на кількості ідей). 3. Рівноправність учасників (усі учасники висловлюють свої ідеї по черзі). 4. Свобода асоціацій (кожна ідея має бути розглянута). 5. Запис усіх ідей (кожна ідея фіксується, записується). 6. Осмислення та оцінка ідей [Кочерга, с. 36-37]. Відповідно до цих правил кожен

учень зможе вільно генерувати ідеї, пропонувати різні варіанти компресії, синтезу, узагальнення інформації.

Застосування методу мозкового штурму в практиці навчання учнів старшої школи реферування передбачає визначення етапності дій учителя та учнів. Аналіз наукової літератури показав [Мергель 2015, с. 45-46; Кочерга 2017, с. 35-36; Козинець 2017, с. 241], що в цілому науковці одностайні в цьому питанні. Тож у межах нашого дослідження будемо використовувати таку етапність:

I етап – організаційні питання, постановка проблеми: від чіткості поставленої проблеми та сформульованих завдань залежить якість подальшої роботи.

II етап – генерування ідей (власне мозковий штурм) та їх фіксація. Генерацію ідей пропонуємо робити таким чином: учні письмово фіксують свої ідеї щодо плану, компресії змісту, порівняння, узагальнення отриманої інформації, потім озвучують усно і оприлюднюють письмово. Після того як кожен висловиться, учні почують одне одного, надаємо їм ще час для повторного осмислення (оскільки почуті від однокласників ідеї можуть наштовхнути учнів на нові думки, розвивати думки однокласників). Після цього пропонуємо повторне висловлення та оприлюднення своїх думок.

Ми надаємо перевагу письмовому висловленню думок. Це, на нашу думку, може сприяти уникненню страху та психологічного дискомфорту серед учнів у подачі їхніх ідей. Під час усних виступів учні часто погоджуються з думкою однокласників і стараються не висловлювати своєї позиції або змінюють свою думку під впливом ідей однокласників. Письмово ж кожен учень зможе мислити самостійно і продукувати оригінальні думки.

III етап – експертиза, або оцінка ідей: на цьому етапі учні оцінюють ідеї однокласників дають їм «експертну оцінку»: наскільки якісно був складений план, проведений аналіз інформації та здійснена її компресія, зроблено узагальнення, порівняння, висновки, використано належні мовні засоби.

Найперспективніші ідеї відбираються учасниками, опрацьовуються та використовуються у процесі написання рефератів.

Спираючись на засади інтегративно-диференційованого підходу, вважаємо доцільним розподілити учнів на кілька груп за їхніми інтересами по 6-12 осіб: кожна група обирає для аналізу та реферування текст з відповідної галузі й здійснює його опрацювання.

Отже, розробку авторської технології навчання будемо здійснювати на засадах комунікативного та інтегративного підходів, на принципах комунікативності, комунікативної спрямованості навчання, інформаційного розриву, міждисциплінарного синтезу, провідної ролі самостійної навчальної діяльності. Авторська технологія навчання ґрунтуватиметься на технології автономного навчання та використовуватиметься метод «мозкового штурму».

2.2. Цілі та зміст навчання учнів старшої школи реферування. Добір текстів для реферування

Програмою з української мови (профільний рівень) визначено цілі навчання реферування, а також змодельовано фрейм змісту навчання. Передбачено, що учні повинні уміти реферувати науковий текст, складати план наукової статті; готувати реферати з навчально-наукової проблеми, доповіді на лінгвістичні, морально-етичні, суспільні теми, виступи в науковому стилі та їх оцінки; здійснювати редагування науково-навчальних текстів; знати та пояснювати спільне та відмінне між різними жанрами науково-навчального стилю (рецензія, анотація, доповідь, реферат, тези, конспект), тобто знати структурні особливості реферату. Окрім того, учні повинні уміти проводити бібліографічну роботу із залученням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій; систематизувати інформацію з різних джерел, довідкової інформації; володіти основними способами (прийомами) інформаційної переробки писемного тексту; формулювати узагальнення, дискутувати,

використовувати різні способи інформації [Програма, с. 53-55]. Таким чином, програмою передбачено, що реферативна робота потребує свідомого підходу учнів до розуміння структури та лінгвостилістики реферату як вторинного тексту. Хоча програмою і передбачена тематика реферативної роботи (лінгвістичні, морально-етичні, суспільні теми), проте вважаємо доцільним вийти за її межі і запропонувати ширший спектр тем текстів для реферування, провівши відповідне опитування серед учнів. Учні повинні навчитися «працювати з інформацією», аналізувати її, систематизувати, порівнювати, - що може забезпечити робота над аналітичним рефератом.

Отже, відштовхуючись від наведених вище програмних вимог, а також ґрунтуючись на лінгвістичних особливостях реферату як вторинного тексту навчально-наукового першоджерела, конкретизуємо цілі та зміст навчання реферування учнів старшої школи.

Ключова мета – навчити учнів створювати вторинний текст реферату навчально-наукового джерела.

Зміст навчання:

Формування знань:

- про структуру та типи рефератів;
- про мовні особливості наукового стилю;
- про мовні особливості реферату як вторинного тексту;

Формування умінь:

- використовувати арсенал мовних засобів у процесі написання реферату навчально-наукового першоджерела чи кількох першоджерел;
- ділити текст першоджерела на змістовні частини, виділяти мікротеми;
- здійснювати компресію інформації тексту:
 - змістових фрагментів до рівня фрази (складання плану);
 - змістових фрагментів до рівня збереження основної інформації, збереження основного змісту тексту;
 - первинного тексту зі збереженням його стилю;

- репродуктивне та критично-оцінне відтворення інформації;
- здійснювати порівняння інформації з різних джерел;
- здійснювати узагальнення інформації;
- створювати вторинний текст аналітичного та репродуктивного реферату навчально-наукових джерел;
- удосконалення умінь оглядового та пошукового читання;
- формуються навчальні стратегії (когнітивні та метакогнітивні) роботи з реферування.

Досягнення поставлених завдань потребує добору текстів для реферування та розробки комплексу вправ і завдань (авторської технології). Як вважає С.Цінько, при доборі текстів важливо, щоб вони відповідали інтересам школярів, зміст цих текстів не повинен ускладнюватися побічними несуттєвими деталями, тексти повинні бути предметними, інформативними, відповідати віковим особливостям учнів, основна інформація повинна бути виражена чітко, тексти мають бути доступними в мовному плані, не перенасичені складною термінологією [Цінько 2018, с. 135]. Аналіз наукових джерел з методики навчання дозволив зорієнтуватися з критеріями добору текстів для реферування.

Тематично-змістовий критерій передбачає врахування змісту текстів та інтересу учнів, адже «готовність до сприймання або установка на сприймання, як зазначає С.Цінько, залежить від того, наскільки цінною, цікавою для учня є інформація, що надходить» [Цінько 2018, с. 131]. Навчання реферування з позиції автономного навчання та використання методу мозкового штурму, при якому студенти для вирішення проблемного завдання мають об'єднуватися у групи, передбачає визначення 3-4 тем, а також добору відповідних текстів, які відповідають інтересам учнів. Для виявлення сфери інтересів учнів було проведено опитування серед 10-их класів Великоновосілківського ЗЗСО І-ІІІ ступенів №2 Донецької області. Учням було поставлено питання: **ЯКБИ ВАМ ЗАПРОПОНУВАЛИ ЗРОБИТИ РЕФЕРАТ ТЕКСТУ, ЯКУ ТЕМАТИКУ ВИ**

ОБРАЛИ Б? Оцініть Ваші інтереси до наведених нижче сфер, виставивши бал від 1 (найнижчий) до 10 (найвищий).

Учень	Сфера інтересів									
	Мовознавство	Історія Політологія	Народознавство культурологія	Астрономія	Математика	Біологія	Економіка	Правознавство	Мистецтво	Виробнича сфера
У1	5	7	7	1	1	4	3	3	4	3
У2	6	8	8	9	7	9	8	6	3	3
У3	8	6	9	5	4	3	2	7	10	1
У4	6	10	8	4	10	1	9	8	10	7
У5	3	10	2	10	1	8	5	9	6	5
У6	3	9	6	1	1	1	3	3	1	1
У7	7	9	10	6	5	5	8	7	8	6
У8	10	1	8	6	4	3	5	2	9	7
У9	7	8	5	3	10	4	6	3	3	7
У10	6	10	8	2	8	2	2	2	2	1
У11	6	7	10	4	1	5	2	3	4	9
У12	4	4	7	8	6	9	8	9	10	2
У13	8	5	9	1	3	1	5	2	7	2
У14	2	2	2	2	1	1	1	1	2	1
У15	7	5	10	7	4	5	6	7	10	5
У16	6	10	8	6	1	7	6	5	10	3
У17	8	5	8	3	2	4	2	7	9	7
У18	7	5	2	3	9	4	6	10	1	8
У19	8	3	2	9	2	2	4	3	8	2
Високий рівень (8-10)	5	8	11	4	4	3	3	4	9	2
Середній рівень (6-7)	9	3	3	4	2	1	5	5	2	5
Низький рівень (1-5)	5	8	5	11	13	15	11	10	8	12

З наведеної таблиці бачимо, що найвищий рейтинг (більшість учнів поставили 6-10 балів) серед учнів 10-11 класів мають гуманітарні науки: мистецтвознавство, народознавство, культурологія, історія, політологія. Найнижчий рейтинг (більшість учнів поставили 1-5 балів) – астрономія, математика, біологія, виробнича сфера. Досить позитивне ставлення учні виявили до філології (лише 5 учнів поставили низький бал). Таке опитування

засвідчило, що у процесі навчання реферування можна здійснювати розподіл класу на 4 групи:

- I група: реферують мовознавчі тексти;
- II група: реферують тексти з історії / політології;
- III група: реферують тексти з народознавства та культурології;
- IV група: реферують тексти з мистецтвознавства.

Інформативний критерій орієнтований на добір текстів, які мають належну інформативну насиченість – кількість інформації, поданої у тексті, тобто факти, події, а також авторську інтерпретацію інформації [Цінько 2018, с. 132]. Означений критерій є важливим для добору текстів для навчання реферування, оскільки від інформативної насиченості першоджерела буде залежати якість вторинного тексту – реферату. Чим більше мікротем, фактів, тим більш релевантним буде текст для реферування.

Критерій новизни: за цим критерієм добору підлягають ті тексти, які містять нову пізнавальну інформацію для учнів [Піддубцева 2019]. Текст, який містить нову інформацію, сприяє реалізації інтеграції процесу навчання української мови з іншими фаховими предметами. Нова інформація повинна задовольняти пізнавальні потреби учнів, їхню мотивацію до навчання.

Критерій доступності тексту передбачає добір текстів, які відповідають віковим особливостям учнів. Доступність тексту може зумовлюватися такими характеристиками: обсяг тексту (для старшої школи обсяг у цілому не відіграє ключової ролі, оскільки у цьому віці учні можуть працювати з досить великими прошарками інформації; для навчальних умов ми орієнтуємося на обсяг тексту першоджерела – 20000 друкованих знаків), мова тексту (хоча об'єктом реферування є навчально-наукові тексти, які за своїми мовними параметрами відповідають науковому стилю, проте вважаємо, що ці тексти не повинні бути перевантажені науковою термінологією, а також іншомовною лексикою; добирати потрібно тексти, які, хоч і містять нові поняття, реалії, терміни, нові кліше, проте виклад інформації достатньо зрозумілий для учнів 10 класу); зміст

тексту (зміст тексту повинен містити інформацію, яка спирається на вже набуті учнями знання, слід уникати текстів, які мають значний розрив з базовими знаннями десятикласників, які містять складні поняття, що потребують спеціального вивчення). Означений критерій спонукає учителя добирати такі тексти, які будуть зрозумілими для учнів, відносно легкими у сприйнятті та обробці.

Окрім зазначених вище критеріїв, вважаємо доцільним, щоб дібрані тексти відповідали критеріям, які характеризують текст як лінгвістичну одиницю: *зв'язність, змістова цілісність, смислова та змістова завершеність*.

За критерієм *зв'язності* добору підлягають тексти, змістово-сміслові компоненти яких логічно взаємообумовлені, а також наявні правильні граматичні засоби зв'язку. Усі речення структурно та логічно взаємопов'язані. При доборі текстів слід звертати увагу на граматичну та логічну правильність й організованість їх, оскільки ці тексти мають слугувати взірцем мовлення.

За критерієм *змістової цілісності* добору підлягають тексти, інформація яких чітко підпорядкована одній темі, вони не містять змістових лакун, зайвої інформації, яка не відповідає його назві.

За критерієм *змістової завершеності* добору підлягають тексти, які логічно завершені в цілому та мають логічно завершені мікротеми; такі тексти містять відносно повну та вичерпну інформацію про об'єкт опису. Текст має початок, виклад основної інформації та заключну частину.

Отже, навчання учнів 10-го класу реферування навчально-наукової літератури передбачає формування лінгвальних та екстралінгвальних знань, а також умінь обробки інформації та створення вторинного цілісного тексту; основними критеріями добору текстів визначаємо такі: тематично-змістовий критерій, інформативний критерій, критерій новизни, критерій доступності, критерій зв'язності, змістової цілісності, змістової завершеності. Відповідно до цих критеріїв тексти для реферування повинні бути цілісними, зв'язними, взірцевими з погляду мовної правильності та зв'язності, містити нову

інформацію, відповідати віковим особливостям учнів, їхнім пізнавальним інтересам.

2.3. Технологія навчання учнів старшої школи реферування навчальної-наукової літератури українською мовою

Технологію навчання розуміємо як системну організацію навчання, структурними елементами якої є цілі навчання, що є системотворним її фактором; методи, форми і засоби навчання, етапність засвоєння навчального матеріалу, що дозволяють гарантовано досягти мети навчання [Інформаційно-комунікаційні 2012, с. 24]. Для розробки авторської технології реферування спираємося на здобутки вітчизняної методики навчання письма в цілому та реферування зокрема.

Аналіз авторських технологій навчання у більшості науковців показав, що вони містять: 1) формування знань (знання про жанрово-структурні та лінгвостилістичні особливості письмового тексту, лінгвосоціокультурні параметри, позамовних стандартів створення тексту; лексичні, граматичні, знання); 2) етап формування навичок та окремих умінь (формування мовленнєвих навичок – лексичних, граматичних та навичок розуміння і вживання засобів міжфразового зв'язку; навичок використання позамовних, мовних і мовленнєвих стандартів написання тексту, навичок застосування засобів міжфразового зв'язку; умінь обробки інформації; умінь дотримуватися стилістичних норм, написання компонентів жанрової форми); 3) етап формування умінь писемного мовлення (створення письмових текстів певних жанрів, їх читання, аналіз, коригування) [Павловська 2015, с. 40; Литвин 2002, с. 5-7], [Курило 2013, с. 31], [Устименко 2003], [Зінукова 2004, с. 8-9], [Синєкоп 2011, с. 9-10]. Таку модель вважаємо релевантною технології навчання реферування – створення вторинного тексту. Модель (формування знань – формування навичок, поелементне навчання створення певного жанру –

формування умінь створення цілого тексту) може бути взята за основу навчання старшокласників реферування навчально-наукової літератури.

У навчанні реферування намітилися такі тенденції. С.Бортник подає семиетапну технологію навчання реферування статті (1) ознайомлення з загальним змістом тексту; 2) повторне прочитання тексту, визначення значення незнайомих лексем; 3) аналіз змісту тексту, виділення ключових фрагментів і розподіл їх за ступенем важливості; 4) визначення ключових фрагментів, які потребують повного і точного відображення в рефераті; 5) виділення другорядної інформації, передача її в компресованому вигляді; 6) виділення малозначимої інформації, яку можна пропустити; 7) організація відібраного матеріалу (логічний план), лінгвістична обробка і виклад [Бортник 2021, с. 93].

І. Серебрянська виділяє 6 етапів алгоритму складання реферату: 1) зазначення вихідних даних тексту, 2) визначення мети оригіналу, 3) розподіл тексту першоджерела на частини, 4) визначення головної думки кожної частини у вигляді ключових фраз, 5) створення вторинного тексту, тобто реферату, на основі ключових фраз, 6) редагування тексту реферату) [Серебрянська 2006, с. 87-88]); В.Циганенко пропонує семиетапну технологію навчання реферування статті (1. Перегляд тексту та ознайомлення із його загальним змістом. 2. Більш уважне читання тексту, визначення значення незнайомих слів за контекстом або словником. 3. Змістовий аналіз тексту, виділення ключових фрагментів і розподіл матеріалу статті на 3 групи за ступенем важливості. 4. Ключові фрагменти. Виділення найбільш важливих повідомлень, що вимагають повного і точного відображення в рефераті. 5. Другорядна інформація, що передана в скороченому вигляді. 6. Малозначима інформація, яку можна опустити. 7. Організація відібраного матеріалу (логічний план), мовна обробка і виклад) [Циганенко 2020, с. 17]. Г.Онуфрієнко пропонує такий алгоритм продуктивного реферування фахових текстів (1) визначення мети та особливостей реферування; 2) формулювання теми реферату; 3) опрацювання пошуковим читанням різних наукових джерел і визначення базового джерела; 4)

опрацювання реферативним читанням базового джерела, 5) складання плану теми за базовим джерелом, 6) читання та опрацювання додаткових джерел, 7) деталізація плану базового джерела пунктами й підпунктами, 8) систематизація відібраного матеріалу відповідно до загального плану реферату; 9) порівняння позицій авторів опрацьованих джерел; 10) використання мовних трансформацій (перефразування, узагальнення, абстрагування, скорочення надто довгих речень тощо), підготовка письмового реферату; 11) самоконтроль написаного реферату-огляду на смисловому, структурно-логічному та мовному/мовленнєвому рівнях [Онуфрієнко 2016, с. 227-228]. Проаналізовані праці настановляють на висновок, що авторська технологія навчання старшокласників реферування навчально-наукових текстів повинна здійснюватися у два етапи:

- підготовчий (дореперативний): учні набувають необхідних знань, умінь та стратегій, необхідних для здійснення автономної реферативної роботи;
- основний (реферативний): учні автономно вправляються в реферативній діяльності.

I. Підготовчий (дореперативний) етап. На цьому етапі реалізуються такі цілі:

- формуються знання про структуру та типи рефератів; мовні особливості наукового стилю; мовні особливості реферату як вторинного тексту;
- формуються навички вживання мовних засобів, характерних для наукового стилю та реферату як вторинного тексту;
- формуються уміння поділу тексту першоджерела на змістовні частини;
- формуються уміння компресії інформації тексту першоджерела;
- формуються уміння порівняння, узагальнення інформації першоджерел;
- формуються уміння створювати фрагменти вторинного тексту;
- здійснюється підготовка до створення вторинного тексту реферату;
- формуються навчальні стратегії (когнітивні та метакогнітивні) роботи з реферування;

- удосконалюються уміння оглядового та пошукового читання.

Досягнення означених цілей здійснюється за допомогою методу мозкового штурму, який імплементується в комплекс вправ і завдань.

Підетап 1.1. Набуття знань. Розпочинати роботу з навчання реферування слід з ознайомлення учнів з актуалізації та розширення знань учнів про реферат, типи рефератів, мовні особливості наукового тексту.

На цьому підетапі варто: **1) провести бесіду з учнями** за такими питаннями:

- Дайте визначення поняттю «реферат».
- Яку структуру має реферат?
- Як ви вважаєте, чим реферат відрізняється від конспекту, анотації, рецензії, тез, доповіді?
- Які типи рефератів ви знаєте?
- Які лексичні особливості наукового стилю вам відомі?
- Які граматичні особливості наукового стилю вам відомі?

Після цього: **2) необхідно узагальнити, систематизувати та розширити знання учнів** про реферат, його типи, структуру, мовні особливості наукового стилю.

Реферат - це	короткий переказ змісту наукової роботи, книги або вчення, оформлений у вигляді письмової публічної доповіді; письмова доповідь на задану тему, зроблена на основі критичного огляду відповідних джерел інформації (наукових праць, літератури на тему).
Типи рефератів	Аналітичний реферат (навчальний, проблемно-орієнтований, зведений реферат) – реферат кількох джерел, орієнтований на дослідження / аналіз певної проблеми. Репродуктивний реферат (навчальний, інформаційний, конспективний, монографічний реферат) – реферат одного джерела, у якому стисло передано його зміст, викладено основну інформацію.
Структура реферату	1) План реферату. 2) Вступ. 3) Основна частина. 4) Заключна частина. 5) Література (для <i>аналітичного</i> реферату).
Лексичні особливості наукового стилю	- використання термінів; - однозначність семантики слів; - вживання віддієслівних іменників;

	<ul style="list-style-type: none"> - широке використання абстрактної лексики; - відсутність розмовної лексики; - використання абревіатур; - обмежене вживання займенників.
Грамаітичні особливості наукового стилю	<ul style="list-style-type: none"> - використання неозначено-особових, узагальнено-особових та безособових конструкцій; - вживання пасивних конструкцій; - використання вставних конструкцій; - використання усталених кліше; - вживання відносних прикметників та аналітичних форм вищого і найвищого ступенів порівняння якісних прикметників; - використання інфінітивів з суфіксами -ти, безособових форм на -но, -то; - вживання складних речень та простих речень ускладненої структури; - використання словосполучень «іменник + іменник у родовому відмінку»; - «позачасове» вживання дієслівної категорії часу; - використання прямих та непрямих цитат; - домінування розповідних речень.
Мовні засоби, які можна використовувати під час написання реферату	<p>дієслова, які використовуються для переліку основних питань першоджерела: автор розглядає, описує, аналізує, називає, розкриває, говорить, показує, висвітлює, повідомляє, зупиняється на..;</p> <p>дієслова, які використовуються для висвітлення авторського внеску в проблематику: автор досліджує, доводить, описує, класифікує, розробив, обґрунтовує, порівнює;</p> <p>дієслова, що використовуються для передачі визначень – автор визначає, називає, формулює, подає таке визначення;</p> <p>дієслова, які використовуються для передачі слів і думок, які автор першоджерела виділяє особливо: автор виділяє, підкреслює, повторює, спеціально зупиняється, неодноразово повторює, звертає увагу, наголошує, зосереджує увагу;</p> <p>дієслова, які використовуються для узагальнення, підбиття підсумків: автор робить висновок, узагальнює, підбиває підсумки;</p> <p>дієслова, які відображають аргументацію автора першоджерела: автор наводить приклади, аргументує, цитує, ілюструє, спирається на цитату (на дані...), доводить, обґрунтовує;</p> <p>дієслова, які використовуються для вираження позиції автора першоджерела: автор погоджується, критикує, сперечається, наводить контраргументи;</p> <p>мовні засоби для опису підходів до проблеми: існує два (три...) підходи до вирішення проблеми: І.Коваль вважає..., І.Петренко розглядає... ; в науковій літературі існує два погляди на...; у праці І.Борисенка ця проблема представлена...;</p> <p>мовні засоби для опису аналізу проблеми та позиції автора реферату: на нашу думку..., ми згодні з таким поглядом..., класифікація (позиція, ідея...) І.Іваненка є більш переконливою, оскільки..., думка І.Борисенка є більш аргументованою, ніж І.Вагненко;</p>

	<p>мовні засоби для опису узагальнень та висновків: узагальнюючи сказане вище, констатуємо:..., на основі проведеного аналізу доходимо висновку, що... (можемо зробити висновок), як показали результати аналізу досліджень учених, проблема має такі перспективи вирішення..., у підсумку слід відзначити... .</p>
--	---

Після системного викладу інформації, яку необхідно знати для написання реферату необхідно перейти до вправління з використанням методу мозкового штурму.

Підетап 1.2. Вправління в стилі. На цьому підетапі здійснюємо формування навичок визначати мовні особливості наукового стилю та вживання мовних одиниць у науковому стилі.

Завдання 1. *Мета: формування умінь визначати мовні особливості наукового стилю.*

Інструкція: *Прочитайте два тексти, визначте, до якого стилю вони належать. Доведіть, що один із текстів належить до наукового стилю. Обґрунтуйте свою думку.*

Стиль бароко

Мені особисто дуже імponує стиль бароко, мені подобається його химерність, легкість, деталі. Може бути він не зовсім реалістичний, переобтяжений деталями, але він легко сприймається очима і вухами, якщо це стосується музики. Мені дуже подобається музика Баха — вона урочиста і сувора, змушує замислитися про сенс життя. Вівальді, Гендаль — це легкість і політ, радість і смуток. В історії моди епоха бароко теж залишила свій незгладимий слід. Законодавцем моди в цю епоху був двір французького Короля-Сонце Людовіка XIV. Це був парад прикрашених костюмів як у жінок, так і у чоловіків. Мережива, банти, пряжки, підбори, перуки і «мушки» — все було занадто химерно і нарочито. Але багато з того що було придумано в ту епоху дійшло до наших днів і прижилося в сучасному костюмі в дещо зміненій формі. В цей же час з'явилося перукарське мистецтво — «куафюри». Розкіш була присутня скрізь. Люди оточували себе химерними і красивими речами в інтер'єрі: дзеркала в ліпних рамах, гарні меблі, статуетки, розкішний одяг і так далі

Джерело: (<http://estetica.etica.in.ua/barokko-yak-stil-mistetstva/>).

Бароко як напрям європейської професійної музики склалося наприкінці 16 — у середині 18 ст. Це було внутрішньо суперечливе явище, що виявилось, з одного боку, у потягу до монументальності, масштабності, драматизму звучання, яскравих контрастних зіставлень, з іншого — в посиленні (порівняно з музикою епохи Відродження) індивідуалізованого начала, у більшій емоційній відвертості висловлення, граціозності, примхливій візерунчатості музичної мови, а подекуди — у зверненні до прийомів звукообразності, звуконаслідування. Це зумовило виникнення нових жанрів та форм, зокрема й великих — опера, ораторія, кантата. Автентичні визначення стилю європейської музики 17 — першої половини 18 ст. були численними й різномірними через неусталеність критеріїв класифікацій. Простим способом фіксації нових ідей і явищ було їхнє виділення, відмежування від старих; наслідком стало поєднання понять: музика давня і сучасна, стиль старий і новий.

Джерело:

[https://vue.gov.ua/%D0%91%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%BE_\(%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B8%D0%BA%D0%B0\)](https://vue.gov.ua/%D0%91%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%BE_(%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B8%D0%BA%D0%B0))

Спосіб виконання: застосовуємо метод мозкового штурму: кожен учень має виписати якомога більше особливостей наукового стилю, оприлюднити їх, після цього відбувається обговорення думок учнів, визначення правильних та неправильних.

Вправа 2. Мета: формування лексичних навичок наукового стилю, збагачення словникового запасу учнів віддієслівними іменниками.

Інструкція: *Перепаразуйте словосполучення, вживши замість дієслів іменники:*

Подолати труднощі, розвивати науку, надавати пріоритет, використовувати засоби, оформлювати композицію, позначати напрям, негативно ставитися, обмінюватися думками, виражати схожість, культура змінюється, судження передається, прагнути до цілісності, традиція існує, тіло перетворюється.

Спосіб виконання: *учні виконують самостійно, потім – фронтальна перевірка.*

Завдання 3. Мета: формування навичок вживання лексичних одиниць в науковому стилі.

Інструкція: *У поданих реченнях виберіть слова, які відповідають науковому стилю.*

Арготизми – просторічні (слова, словечка) в мові соціально і професійно обмежених (гурт, ватага, група) людей, які мають яскраве експресивне стилістичне/у (забарвлення, зафарбування, окраса).

Конюшина – (невисока, маленька, крихітна) трав'яниста рослина. (Стебла, стебельця, бадилінки) висхідні або прямостоячі, рідше лежачі. Листки трійчасті, рідше складаються з

5-9 листочків, що розміщені пальчасто; прилистки більш або менш (*зріднилися, зрослися*) з черешками листків.

Походження людини від мавпи — умовна назва (*ідеї, думки, концепції*) в еволюційній теорії, що стверджує еволюційний шлях (*розвою, поступу, розвитку*) сучасної людини від доісторичних мавп. Як наукова концепція, вона протилежна релігійній теорії (*творіння, креаціонізму, постання*) людини.

Спосіб виконання: *учні виконують самостійно, потім – фронтальна перевірка.*

Завдання 4. Мета: *формування навичок вживання граматичних одиниць в науковому стилі.*

Інструкція: *Трансформуйте подані речення відповідно до їхньої характеристики.*

Наприклад: Вчені створили (безособова пасивна конструкція) багато наукових концепцій. – *Вченими створено багато наукових концепцій.*

Ми схарактеризували (безособова конструкція, уникнення займенника) слово як мовну одиницю.

Термін «асиміляція» використовують (узагальнено-особова конструкція) учені в галузі лінгвістики, біології та культурології.

Політика класифікується (узагальнено-особова конструкція) за різними критеріями, а саме: за сферами суспільного життя; об'єктами дії; суб'єктами політик; пріоритетами діяльності (цілями).

Залежно від масштабів, спрямованості, змісту завдань політику можна поділити (пасивна конструкція) на внутрішню, зовнішню і міжнародну.

Учені вважають (вставна конструкція), що важливим для розуміння та оцінки політології у житті суспільства є визначення притаманних їй функцій.

Соціально-політичні норми є різновидом соціальних норм і вирізняються тим, що спрямовані (віддієслівний іменник) на регулювання політичних відносин.

У суспільстві діють також інші правила й настанови. Їх дотримуються люди та їх об'єднання в політичному житті (складне речення).

Держава (тоталітарного типу) контролює засоби масової інформації. У державі функціонує однопартійна система. Сильноідеологізована правляча партія контролює всі елементи політичної системи суспільства, у тому числі державу. Репресивні органи наділені розширеними функціями. Політична активність громадян є дозвільною і примусовою (складне речення).

О.Цепкало зазначає: «реферат є комунікативно-інформаційною єдністю, оскільки презентує результат когнітивної і мовленнєвої діяльності його автора» (непряма цитата).

Вивчати (віддієслівний іменник) державу передбачає, передусім, з'ясувати (віддієслівний іменник) притаманні їй ознаки, функції, прерогативи, структури, форми.

Джерело:

[https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1854/1/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F 29 10 2018.pdf](https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1854/1/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%2029%2010%202018.pdf)

Спосіб виконання: учні виконують самостійно, потім – фронтальна перевірка.

Підетап 1.3. Вправлення в обробці інформації та застосуванні навчальних стратегій.

Завдання 5. Мета: Формування умінь поділу тексту періоджерела на змістовні частини, умінь компресії тексту до рівня плану.

Інструкція: Прочитайте текст, визначте, які мікротеми він містить. Складіть план цього тексту.

Спосіб виконання: застосування методу мозкового штурму:

1) учні виділяють і записують мікротеми, потім оприлюднюють їх, відбувається експертна оцінка відповідей;

2) учні складають план, записують його основні пункти (3-4 пункти), потім оприлюднюють їх, відбувається експертна оцінка відповідей.

Латиноамериканський культурний регіон

Особливість цього регіону в тому, що його культурні засади слід розглядати в двох історичних площинах: до відкриття Америки і після відкриття Америки. В доколумбовий період цей регіон був заселений індіанськими племенами, вихідцями із Азії. Сучасна наука доводить, що це сталося ще 70–25 тис. р.р. до Р.Х. В період з III по IX ст. тут явно виділяються дві культурні зони: Мезоамерика та Андська область. Сьогодні ці зони пов'язані з такими колись високорозвинутими цивілізаціями, як *майя*, *ацтеки* та *інки*.

Сучасні дослідження не дають однозначного пояснення всіх особливостей культури цих цивілізацій, причин освоєння ними природничих наук, призначення багатьох залишків матеріальної культури (канали, дороги, величезних розмірів загадкові геометричні знаки тощо). Археологічні розкопки свідчать, що до інків, майя, ацтеків тут тривалий час існували такі культури, як Ламбайеке, Чавін, Мочіка, Чіму, Тіауанако та інші. Культура людей стародавньої Америки вражає і сьогодні. Вони мали добрі знання з математики, астрономії, медицини, мореплавства; розвивали багатогалузеве ремесло, освоїли такі землеробські види культур як кукурудза, картопля, помідори, соняшник та інші; винайшли письмо, відкрили каучук, створили багатожанрову літературу, міфологічний та історичний епос, філософську і любовну лірику, казки, пісні, були добрими архітекторами – створили храмову архітектуру культу Сонця, володіли мистецтвом настінного живопису.

Кінець XV ст. поклав початок занепаду цієї самобутньої багатовікової культури. Європейці з'явилися тут як завойовники, африканці – як їх раби. Виникають нові расово-етнічні утворення: *метиси*, *самбо*, *мулати*. Практично з початку XVI ст. в цьому регіоні починає формуватись нова людина, культурно-етнічна самоідентифікація якої стала не просто складною, а в більшості випадків неможливою.

Джерело: Кравець М.С., Семашко О.М., Піча В.М. та ін. К 90 Культурологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації / За заг. ред. В.М. Пічі - Львів: "Магнолія плюс", 2003. – С. 84 https://shron1.chtyvo.org.ua/Picha_Volodymyr/Kulturolohiia.pdf

Завдання 6. *Мета: Формування умінь компресії тексту, формування когнітивних стратегій, удосконалення лексичних та граматичних навичок наукового стилю.*

Інструкція: Прочитайте фрагменти тексту, передайте зміст цих фрагментів 1-2 реченнями. Дотримуйтеся наукового стилю.

Спосіб виконання: застосування методу мозкового штурму: учні здійснюють компресію тексту, записують кожен фрагмент 1-2 реченнями, потім оприлюднюють свої відповіді, відбувається експертна оцінка відповідей.

Проблема використання природних ресурсів, забезпечення людства сировиною і енергією сьогодні трансформувалась в проблему їх ефективного використання, іншими словами, оптимального включення у виробничий процес. Тут, насамперед, пропонується широке використання альтернативних джерел енергії, безвідходні технології, стовідсоткова переробка сировини, екологічно чиста утилізація відходів з наступним виробництвом з них промислової продукції. Однак на перше місце тут слід поставити завдання перспективного використання невідновлюваних сировинних запасів та науковий пошук їх замінників.

Вагу емоційного впливу твору мистецтва підкреслював у далекому минулому Аристотель, великий давньогрецький філософ. Поняття “катарсис” (дослівно – очищення) було базовим у його теорії прекрасного. Результатом естетичного впливу мистецтва на людину він вважав особливий стан психіки, коли виникають сильні почуття (жалю, гніву, захоплення), від яких, за словами Аристотеля, виникає очищення і полегшення, пов’язане із задоволенням. Філософські твори Аристотеля – вершина розвитку естетичної думки античності.

Творчість є універсальною якістю особистості в тому розумінні, що здатність до творчої діяльності, виявлена в певній області, сприяє збагаченню духовного світу особистості. Творчість і духовність пов’язані між собою і визнання цього положення має важливе прикладне педагогічне значення: недооцінка формування творчого мислення, ролі творчої діяльності будь-якого змісту веде до духовної обмеженості, яка у подальшому важко піддається корекції. Реалізація творчого потенціалу особистості, який об’єднує здатність до деякого виду діяльності та загальну творчу установку, залежить як від психофізіологічних механізмів формування здібностей особистості, так і від рівня заохочення творчої активності, сформованого соціальним запитом і закріпленого у суспільстві. Саме рівень розвитку художньої культури часто-густо дає найбільш повне і об’єктивне уявлення про ступінь розвитку того чи іншого суспільства в цілому.

Завдання 7. Мета: *Формування умінь порівняння та узагальнення інформації з кількох джерел, удосконалення лексичних та граматичних навичок наукового стилю, формування когнітивних стратегій.*

Інструкція: Прочитайте фрагменти трьох текстів. Порівняйте погляди науковців на стратегію дискредитації за таким алгоритмом:

- 1) визначте мікротеми кожного фрагменту,
- 2) визначте спільні погляди авторів,
- 3) визначте відмінні погляди авторів;
- 4) визначте інформацію, яка наявна в одному джерелі і відсутня в інших;
- 5) порівняйте погляди науковців на стратегію дискримінації;

Передайте реферативно (6-8 реченнями) порівняльну характеристику поглядів науковців на стратегію дискримінації. Дотримуйтеся наукового стилю.

Використовуйте такі фрази: *автори аналізують / висвітлюють / показують, автор погоджується, науковці одностайні в тому, що, думки вчених розходяться, вчені по-різному визначають, більш повну класифікацію тактик подає, узагальнюючи сказане вище, констатуємо.*

Спосіб виконання: застосування методу мозкового штурму: учні реферують наведені нижче фрагменти у форматі аналітичного реферату, оприлюднюють результати реферування. Після цього відбувається експертна оцінка.

Стратегія дискредитації використовується для отримання підтримки власної позиції шляхом дискредитації суперників. Детальний аналіз стратегії дискредитації був запропонований О. Іссерс, яка вважає тактику приниження та глузування основною в реалізації цієї стратегії, а комунікативним завданням стратегії дискредитації, на думку вченої, є словесне вираження негативної оцінки. Стратегія дискредитації опонента реалізується за допомогою тактик критики і компрометації, звинувачення, зневаги до опонента, непрямої «оцінки» його дій тощо. Ці тактики, на думку О.Паршиної, найбільшою мірою формують сприятливі умови для створення відповідного для маніпулювання виборцями емоційного клімату: вдавшись, наприклад, до тактики критики і компрометації (тактика критики, тактика компрометації, тактика «чорного опонента», тактика провокації, тактика сумніву), синтаксичних конструкцій, синтаксичних синонімів тощо.

Джерело: Монастир'ова, Л. В. (2013). КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ ПЕРЕКОНАННЯ ЯК ОДНА З ХАРАКТЕРИСТИК МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЛІДЕРА. *ВЧЕНІ ЗАПИСКИ*, 12020176.

Стратегія дискредитації – це одна з конфронтативних дискурсивних стратегій, що є сукупністю певних зумисних мовленнєвих дій, спрямованих на піддрив авторитету, іміджу чи довіри. Вона реалізується за сценарієм «я – хороший, ти – поганий», який може бути втілений повністю або частково. Коли означена стратегія реалізується частково, то імплементується друга її частина: «ти – поганий». Дискурсивна стратегія дискредитації втілюється в таких мовленнєвих тактиках: обвинувачення, погрози, докору, викриття, образи, критики діяльності опонента, насмішки, іронії та інших. Усі ці вищезгадані тактики передбачають експресивну мовленнєву поведінку, яка досягається через використання таких стилістичних засобів, як риторичні питання та окличні речення, порівняння, синтаксичний паралелізм та інші.

Джерело: Чубик, І. В. (2021). СТРАТЕГІЯ ДИСКРЕДИТАЦІЇ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ. *Рецензент*, 50.

До числа найбільш частотних стратегій, виявлених у рамках дослідженого матеріалу, належить стратегія дискредитації, що є основною стратегією вербальної агресії. Популярність згаданої стратегії у сучасній політичній комунікації насамперед викликана тим, що створення позитивного образу «своїх» через обмову «чужих» вважається традиційним прийомом, котрий дозволяє досягнути бажаних результатів у напруженому політичному протистоянні. Стратегія дискредитації використовує певний набір тактик, серед яких найбільш активними є тактики обвинувачення, погрози, докору, викриття, образи, критики діяльності опонента, насмішки, іронії та інших. Усі ці вищезгадані тактики передбачають експресивну мовленнєву поведінку, яка досягається через використання таких стилістичних засобів, як риторичні та окличні речення, порівняння, мейозис, синтаксичний паралелізм та інші. Тактика обвинувачення, що найактивніше реалізується в ході дебатів, має на меті визнати винним свого опонента та викрити його в неординарних діях, намірах, якостях або бездіяльності, дискредитувати в очах електорату.

Джерело: Гуз, О. (2015). Стратегія дискредитації і засоби її реалізації у політичному медіадискурсі (на матеріалі передвиборчих виступів кандидатів у президенти Ніколя Саркозі і Франсуа Олланда). *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія «Філологічна»*, (Вип. 53), 79-89.

Завдання 8. *Мета: Формування умінь створювати фрагменти вторинного тексту реферату, формування когнітивних та метакогнітивних стратегій, удосконалення умінь оглядового та пошукового читання, удосконалення лексичних та граматичних навичок наукового стилю.*

Інструкція: Підготуйте на основі поданого тексту реферат (обсяг реферату має складати приблизно 15-30% від тексту оригіналу).

У процесі роботи над рефератом дотримуйтеся такого **алгоритму дій** (для репродуктивного реферату) (**Алгоритм А**):

1) перечитайте весь текст, ознайомтеся з його змістом; підкресліть та визначте значення незнайомих слів;

- 2) поділіть текст першоджерела на логічно завершені змістовні частини;
- 3) визначте, які частини не стосуються поставленого завдання (яку інформацію Ви можете пропустити);
- 4) складіть план реферату;
- 5) у кожному фрагменті визначте головну та другорядну інформацію;
- 6) стисло передайте зміст кожної частини, запишіть лише основну інформацію;
- 7) підготуйте реферат:
 - напишіть план реферату;
 - **напишіть вступ** (характеристика теми реферату, характеристика джерела, мета і завдання підготовки реферату), використовуйте такі фрази:
 - реферат виконаний на основі аналізу статті «Назва...», яка присвячена (коротко зміст статті);
 - реферат присвячений визначенню / аналізу / дослідженню....;
 - актуальність досліджуваної проблеми зумовлена....;
 - мета реферату полягає у ...
 - напишіть **основну частину** відповідно до складеного плану: передайте зміст першоджерела, використовуйте фрази: автор розглядає, описує, аналізує, називає, розкриває, говорить, показує, висвітлює, повідомляє, класифікує, порівнює, подає таке визначення, наголошує, підкреслює, зосереджує увагу, робить висновок, аргументує, цитує, погоджується, критикує...;
 - напишіть **заключну частину**; висновок має бути суголосний поставленій темі реферату; використовуйте фрази: підбиваючи підсумок, констатуємо / зазначаємо..., отже, реферативний аналіз статті дозволив зробити висновок, узагальнюючи сказане вище, констатуємо:..., на основі проведеного аналізу доходимо висновку, що....
- 8) перечитайте реферат, зверніть увагу:
 - чи досягли ви поставленої мети;
 - зверніть увагу на зв'язність думок і логіку викладу;

- зверніть увагу, чи відповідають мовні засоби науковому стилю.

Спосіб виконання:

I етап: колективна робота з використанням методу мозкового штурму: складання плану реферату, реферування окремих частин статті; учні записують план, потім здійснюється його експертна оцінка; після цього учні реферують кожну частину окремо, після цього так само здійснюється їх експертна оцінка.

II етап: автономна робота над написанням тексту реферату.

Для виконання завдання №8 учні діляться на 4 групи за інтересами, кожна група працює з окремим текстом:

Текст філологічного змісту: **Пуризм в українській мові** (<https://zbruc.eu/node/104522>).

Текст мистецтвознавчого змісту: **Українське образотворче мистецтво XVII-XVIII ст.** (<https://studfile.net/preview/7101252/page:18/>).

Текст з народознавства: **Давні транспортні засоби пересування українців** (<https://spadok.org.ua/starozhytnosti/davni-transportni-zasoby-peresuvannya-ukrayint-siv>).

Текст історичного змісту: **Воєнні дії на території України 1914-1917 рр.** (<https://uahistory.co/pidruchniki/ukraine-history-10-class-2018-byrneiko-standard-lev-el/3.php>).

Наведені вище завдання мають сформувати в учнів алгоритм дій реферативної роботи, підготувати їх до автономного написання власних рефератів.

II. Основний етап (власне реферування). На цьому етапі реалізуються такі цілі:

- удосконалюються та закріплюються знання про структуру та типи рефератів; мовні особливості наукового стилю; мовні особливості реферату як вторинного тексту;

- удосконалюються уміння вживання мовних засобів, характерних для наукового стилю та реферату як вторинного тексту;
- удосконалюються уміння обробки тексту першоджерела (уміння поділу тексту першоджерела на змістовні частини; компресії, порівняння, узагальнення інформації тексту першоджерела;
- удосконалюються навчальні стратегії (когнітивні та метакогнітивні) роботи з реферування;
- удосконалюються уміння оглядового та пошукового читання;
- формування умінь створення вторинного тексту аналітичного та репродуктивного реферату навчально-наукових джерел.

Досягнення означених цілей здійснюється за допомогою технології автономного навчання. Для реалізації такої технології пропонуємо учням алгоритм дій реферативної роботи.

Завдання 9. *Мета: Формування умінь створювати аналітичний реферат, формування когнітивних та метакогнітивних стратегій, удосконалення умінь оглядового та пошукового читання, удосконалення лексичних та граматичних навичок наукового стилю.*

Інструкція: Підготуйте реферат на одну з тем:

Тема 1. *Мовна ситуація в Україні на 2023 рік.* Рекомендовані джерела: Національна культура та мова в Україні: зміни в громадській думці після року війни:

<https://rpr.org.ua/news/natsionalna-kultura-ta-mova-v-ukraini-zminy-v-hromadskiy-dumtsi-pislia-roku-viyny/>

Російська мова та українці: що змінилося у 2023 році?:
https://lb.ua/blog/pavlo_levchuk/582940_rosiyska_mova_ukrainsi_shcho.html

Українська мова під час війни: ключові тенденції розвитку:
<https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ukrayinska-mova-pid-chas-viyny-kluyuchovi-tendentsiyi-rozvytku>

Тема 2: Дохристиянські вірування східних слов'ян. Рекомендовані джерела:

<https://osvita.ua/vnz/reports/culture/11062/>

<http://eprints.zu.edu.ua/26620/1/kalashnik1.pdf>

<https://istznu.org/index.php/journal/article/view/2157/2009>

Тема 3. Еміграція українців. Рекомендовані джерела:

<https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/09/429-12777-1-PB-1.pdf>

file:///Users/serhiishovkovyi/Downloads/lv_2015_14_14.pdf

http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Emigraciya_ukr_naseleennya

Під час реферування скористайтеся **алгоритмом дій (АЛГОРИТМ Б):**

- 1) перечитайте усі тексти підкресліть та визначте значення невідомих слів;
- 2) виберіть текст, який на Вашу думку, найбільш повно розкриває тему;
- 3) поділіть цей текст на логічно завершені змістовні частини;
- 4) визначте, які частини не стосуються поставленого завдання (яку інформацію Ви можете пропустити);
- 5) складіть план реферату;
- 6) у кожному фрагменті визначте головну та другорядну інформацію;
- 7) стисло передайте зміст кожної частини, запишіть лише основну інформацію;
- 8) перечитайте інші тексти; проаналізуйте та порівняйте викладену в них інформацію з першим текстом;
- 9) доповніть зміст зреферованих частин;
- 10) підготуйте реферат:
 - напишіть план реферату;
 - **напишіть вступ** (постановка проблеми, актуальність теми, загальна характеристика теми реферату, характеристика джерел, мета і завдання підготовки реферату), використовуйте такі фрази:

реферат присвячений визначенню / аналізу / дослідженню....;

актуальність досліджуваної проблеми зумовлена....;

мета реферату полягає у ...

- напишіть **основну частину** відповідно до складеного плану: використовуйте такі фрази: існує два (три...) підходи до вирішення проблеми: І.Коваль вважає..., І.Петренко розглядає...; в науковій літературі існує два погляди на...; у праці І.Борисенка ця проблема представлена...; на нашу думку..., класифікація (позиція, ідея...) І.Іваненка є більш переконливою, оскільки..., думка І.Борисенка є більш аргументованою, ніж І.Вагненко, І.Петренко дотримується іншої позиції (класифікації); І.Василенко висловлює дещо (кардинально) іншу думку / позицію...

- напишіть **заключну частину**; висновок має бути суголосний поставленій меті реферату; використовуйте фрази: підбиваючи підсумок, констатуємо / зазначаємо..., отже, реферативний аналіз статті дозволив зробити висновок, узагальнюючи сказане вище, констатуємо:..., на основі проведеного аналізу доходимо висновку, що....

11) перечитайте реферат, зверніть увагу:

- чи досягли ви поставленої мети;

- зверніть увагу на зв'язність думок і логіку викладу;

- зверніть увагу, чи відповідають мовні засоби науковому стилю.

Спосіб виконання: учні автономно виконують завдання і здають вчителю.

Отже, авторська технологія навчання реалізується у два етапи – на підготовчому (дореферативному), де учні набувають необхідних знань, умінь та стратегій реферативної роботи із застосуванням методу мозкового штурму; на основному (реферативному) учні автономно пишуть реферати, орієнтуючись на розроблений алгоритм-пам'ятку.

2.4. Апробація авторської технології навчання учнів старшої школи реферування навчальної-наукової літератури українською мовою

Апробація авторської технології навчання учнів старшої школи реферування навчальної-наукової літератури українською мовою здійснювалася у процесі навчання учнів двох 10-их класів Великоновосілківського ЗЗСО І-ІІІ ступенів №2 Донецької області. В апробації взяли участь 32 учні.

Мета апробації – перевірити ефективність авторської технології навчання учнів старшої школи реферування навчальної-наукової літератури українською мовою.

Норми оцінювання. Під час оцінювання результатів навчання було використано такі критерії оцінювання: змістовий, мовностилістичний, формально-структурний, текстовий. Реферати оцінювалися за 12-бальною шкалою.

Змістовий критерій: за цим критерієм об'єктом оцінювання був зміст реферату – наскільки якісно учні опрацювали інформацію першоджерела і наскільки повно виклали її в рефераті.

Мовностилістичний критерій: за цим критерієм оцінювалося мовне оформлення реферату, а саме його відповідність нормам наукового стилю.

Формально-структурний критерій: оцінювалася якість структури реферату, тобто наявність усіх структурних компонентів.

Текстовий критерій: за цим критерієм оцінювалася якість тексту у плані мовної та змістової зв'язності.

Норми оцінювання були такими (таблиця 2.4.1):

Таблиця 2.4.1.

Норми оцінювання рефератів

<i>Критерій</i>	<i>Норми оцінки</i>	<i>Бали</i>
-----------------	---------------------	-------------

<i>Змістовий</i>	Учень ґрунтовно проаналізував зміст першоджерела (першоджерел), провів аналітичну роботу, виокремив головну інформації, здійснив її компресію на належному рівні; інформація викладена «своїми словами».	4
	Аналіз першоджерела достатньо ґрунтовний, проведена хороша аналітична робота, проте 1-2 важливі фрагменти тексту першоджерела (першоджерел) в рефераті пропущено, та/або недоречно зроблено компресію, та/або присутня другорядна інформація, та/або списані без змін та належного оформлення як цитат.	3
	Аналіз першоджерела достатньо ґрунтовний, проведена хороша аналітична робота, проте 3-4 важливі фрагменти тексту першоджерела (першоджерел) опрацьовані неналежно в плані повноти викладу інформації, компресії, наявності другорядної інформації, списування без змін.	2
	Неналежне опрацювання 5-6 важливих фрагментів тексту першоджерела (першоджерел) в плані повноти викладу інформації, компресії, наявності другорядної інформації, списування без змін.	1
	Аналітична робота відсутня, наявні великі списані фрагменти. Неналежно опрацьовані	0

	7 і більше фрагментів першоджерела (першоджерел).	
<i>Мовностилістичний</i>	Виклад інформації відповідає нормам наукового стилю за лексичними та граматичними параметрами. Можливі 1-2 лексичні та/або незначні граматичні помилки стилістичного характеру.	3
	Виклад інформації у цілому відповідає нормам наукового стилю за лексичними та граматичними параметрами. Можливі 3-5 лексичних та/або граматичних помилок стилістичного характеру.	2
	Виклад інформації у цілому відповідає нормам наукового стилю. Можливі 6-9 лексичних та/або граматичних помилок стилістичного характеру.	1
	Виклад інформації не відповідає нормам наукового стилю, або допущено 10 і більше лексичних та/або граматичних помилок стилістичного характеру.	0
<i>Формально-структурний</i>	Наявні усі структурні частини реферату.	1
	Відсутня хоча б 1 структурна частина реферату (наприклад, вступ або висновки).	0
<i>Текстовий</i>	Текст реферату добре структурований, відсутні суттєві порушення змістового та мовного характеру, можливі 1-2 незначні помилки у мовній зв'язності (наприклад, невиправдані повтори).	4

	Текст реферату досить добре структурований, однак наявні 1-2 порушення змістової зв'язності та/або 3-5 порушень мовної зв'язності.	3
	У структурі тексту 3-5 порушень змістової зв'язності та/або 6-8 порушень мовної зв'язності.	2
	У структурі тексту 6-8 порушень змістової зв'язності та/або 9-10 порушень мовної зв'язності.	1
	У структурі тексту 9 і більше порушень змістової зв'язності та/або 11 і більше порушень мовної зв'язності.	0

Гіпотеза дослідження. Гіпотеза дослідження – обґрунтоване припущення, яке дає можливість на основі ряду фактів робити висновок про існування об'єкта, зв'язку або причини явища, причому цей висновок не можна вважати цілком доведеним [Сисоева, с. 58]. Логіка нашого дослідження дозволяє висунути таку гіпотезу: на якість написання реферату учнями 10-их класів впливають такі фактори:

- використання технології навчання у два етапи: 1) підготовчий, дореферативний, 2) основний (власне реферування);
- формування в учнів та використання ними алгоритмів самостійної реферативної роботи;
- організації навчання на підготовчому (дореферативному етапі) з використанням методу «мозковий штурм» та на основному етапі – технологію автономного навчання;
- рівень якості рефератів буде вищим у групі, де застосовуватимуться розроблені алгоритми – **АЛГОРИТМ А та АЛГОРИТМ Б.**

Добір учасників апробації. Учасниками апробації стали учні двох 10-их класів Великоновосілківського ЗЗСО І-ІІІ ступенів №2 Донецької області. Кількість учнів в 10-А класі – 12 осіб, в 10-Б – 20 осіб. Вибірка була суцільна.

Основний акцент під час дослідження було зроблено на *фактор впливу АЛГОРИТМУ А та АЛГОРИТМУ Б* на якість написання реферату.

Апробація здійснювалася у три етапи.

На першому етапі було досліджено рівень успішності учнів з української мови в цілому на основі результатів, отриманих за І семестр 2023-2024 навчального року. Це було зроблено для того, щоб з'ясувати рівень моногенності груп. Результати успішності подані в таблиці 2.4.2.

Таблиця 2.4.2

Результати успішності учнів

Вибірка 1.

Прізвище учня 10-А клас	Бал за І семестр
А-й Г.	5
В-в А.	9
Г-ч К.	10
Д-в О.	8
З-в С.	8
К-к Ю.	7
Л-о Є.	8
М-р П	8
М-а К.	6
П-а В.	10
П-в О.	10
П-а М.	5
С-а А.	9
С-й П.	5
Т-н Є.	9
Ф-в А.	8
Х-і Р.	8
Ч-н О.	8
Ш-а Є.	10
Щ-в О	7
Середній бал	7,9

Вибірка 2.

Прізвище учня 10-Б клас	Бал за І семестр
Д-о І.	5
З-а С.	6
К-ч В.	10
М-с К.	10
М-о В.	9
П-о Б.	8
С-г С.	9
Т-а М.	10
Ч-а І.	7
Ш-ь А.	9
Ш-а А.	8
Я-в Н.	6
Середній бал	8,08

Для визначення моногенності груп учнів за успішністю застосуємо метод Манна Уїтні. «Емпіричне значення критерію U відображає те, наскільки велика зона збігу між рядами. Тому, чим менше $U_{\text{емпір.}}$, тим більш вірогідно, що різниця достовірна. Для зіставлення з критичним значенням добирається менша величина U . Достовірні відмінності можна констатувати, якщо $U_{\text{емпір.}} \leq U_{\text{кр. 0,05}}$ » [Сидоренко 2000, с. 53-55].

Формулюємо гіпотези: H_0 та H_1 . Гіпотеза H_0 приймається, якщо $U_{\text{емпір.}} > U_{\text{кр. 0,05}}$. Гіпотеза H_1 приймається, якщо $U_{\text{емпір.}} \leq U_{\text{кр. 0,05}}$.

H_0 – рівень ознаки у вибірці 1 не нижчий за рівень ознаки у вибірці 2.

H_1 – рівень ознаки у вибірці 1 нижчий за рівень ознаки у вибірці 2.

Вибірку 1 склали учні 10-А класу, Вибірку 2 склали учні 10-Б класу..

Значення $U_{\text{емпір.}}$ визначається за формулою:

$$U_{\text{емпір.}} = (n_1 \cdot n_2) + \frac{(n_x \cdot (n_x + 1))}{2} - T_x$$

Де n_1 – кількість експериментованих у вибірці 1; n_2 – кількість експериментованих у вибірці 2; T_x – більша із двох рангових сум; n_x – кількість експериментованих у вибірці із більшою сумою рангів [Сидоренко, с. 53-55].

Проводимо ранжування учнів (таблиця 4.2.3).

Таблиця 4.2.3

Ранжування учнів

Ранжування учнів			Вибірка 1		ранговий №	Вибірка 2		ранговий №
Г-ч К.	10	29	Г-ч К.	10	29	К-ч В.	10	29
П-а В.	10	29	П-а В.	10	29	М-с К.	10	29
П-в О.	10	29	П-в О.	10	29	Т-а М.	10	29
Ш-а Є.	10	29	Ш-а Є.	10	29	М-о В.	9	22,5
К-ч В.	10	29	В-в А.	9	22,5	С-г С.	9	22,5
М-с К.	10	29	С-а А.	9	22,5	Ш-ь А.	9	22,5
Т-а М.	10	29	Т-н Є.	9	22,5	П-о Б.	8	15
В-в А.	9	22,5	Д-в О.	8	15	Ш-а А.	8	15
С-а А.	9	22,5	З-в С.	8	15	Ч-а І.	7	9
Т-н Є.	9	22,5	Л-о Є.	8	15	З-а С.	6	6
М-о В.	9	22,5	М-р П	8	15	Я-в Н.	6	6

С-Г С.	9	22,5
Ш-Ь А.	9	22,5
Д-в О.	8	15
З-в С.	8	15
Л-о Є.	8	15
М-р П.	8	15
Ф-в А.	8	15
Х-і Р.	8	15
Ч-н О.	8	15
П-о Б.	8	15
Ш-а А.	8	15
К-к Ю.	7	9
Щ-в О.	7	9
Ч-а І.	7	9
М-а К.	6	6
З-а С.	6	6
Я-в Н.	6	6
А-й Г.	5	2,5
П-а М.	5	2,5
С-й П.	5	2,5
Д-о І.	5	2,5

Ф-в А.	8	15
Х-і Р.	8	15
Ч-н О.	8	15
К-к Ю.	7	9
Щ-в О.	7	9
М-а К.	6	6
А-й Г.	5	2,5
П-а М.	5	2,5
С-й П.	5	2,5
Сума рангів		320

Д-о І.	5	2,5
Сума рангів		208

Рангові суми за вибірками. У вибірці 1 – 320 балів, вибірці 2 – 208 балів.

Обчислимо $U_{\text{емпір.}}$

$$n_1 = 20; n_2 = 12; T_x = 320, T_x = 208;$$

$$U_{\text{емпір.}} = (20 \cdot 12) + (20 \cdot (20 + 1)) : 2 - 320 = 130.$$

$$U_{\text{емпір.}} = (20 \cdot 12) + (12 \cdot (12 + 1)) : 2 - 208 = 110.$$

Для зіставлення з критичними значеннями вибираємо меншу величину U :

$$U_{\text{емпір.}} = 110.$$

Критичними значеннями для відповідних n є такі:

$$U_{\text{кр.}} = \begin{cases} 60 & (p \leq 0,05) \\ 77 & (p \leq 0,01) \end{cases}$$

Отже, $U_{\text{емп.}} > U_{\text{кр. } 0,05}$. Приймається гіпотеза H_0 , H_1 відхиляється. Отже, рівень успішності з української мови в учнів у вибірці 1 не нижчий, ніж в учнів у вибірці 2. Таким чином, обидва класи є відносно гомогенними у плані успішності з української мови.

На другому етапі (квітень 2024 року) було впроваджено авторську методику. У 10-А класі навчання відбувалося із застосуванням розроблених алгоритмів (АЛГОРИТМУ А та АЛГОРИТМУ Б), а в 10-Б класі навчання відбувалося без застосування алгоритмів (АЛГОРИТМУ А та АЛГОРИТМУ Б). Навчанню реферування було присвячено 2 спарені уроки (для навчання репродуктивного реферату) та 2 спарені уроки (для навчання аналітичного реферату). Учні виконували 1-8 завдання в аудиторії із застосуванням методу «мозкового штурму», написання самих рефератів здійснювалося самостійно як домашнє завдання.

На третьому етапі (квітень 2023 року) було проведено підсумковий зріз з метою виявлення рівня навченості учнів.

I. Учням було дане завдання – підготувати репродуктивний реферат за одним джерелом. Тема реферату: **Українська літературна мова в першій третині ХХ ст.** За джерелом (Голоюх Л. В. Г Історія української літературної мови. Для студентів факультету філології та журналістики. Спеціальність 035 «Філологія». Освітньо-професійна програма «Українська мова та література. Світова література»: [навч. посібник]. Луцьк : Надстир'я, 2021. 140 с.) // <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/20032/1/035.pdf>

Результати навчання за репродуктивний реферат подані в (таблиця 4.2.4).

Таблиця 4.2.4

Результати навчання за репродуктивний реферат

Вибірка 1.

Прізвище учня 10-А клас	Бал за семестр	I
А-й Г.		6
В-в А.		10
Г-ч К.		12
Д-в О.		9
З-в С.		10

Вибірка 2.

Прізвище учня 10-Б клас	Бал за семестр	I
Д-о І.		4
З-а С.		5
К-ч В.		8
М-с К.		11
М-о В.		10

К-к Ю.	9
Л-о Є.	7
М-р П	8
М-а К.	7
П-а В.	11
П-в О.	11
П-а М.	8
С-а А.	10
С-й П.	7
Т-н Є.	10
Ф-в А.	9
Х-і Р.	10
Ч-н О.	8
Ш-а Є.	10
Щ-в О	9
Середній бал	9,0

П-о Б.	8
С-г С.	6
Т-а М.	9
Ч-а І.	7
Ш-ь А.	8
Ш-а А.	9
Я-в Н.	7
Середній бал	7,7

Отже, середні показники навченості показують, що в учнів 10-А класу, де навчання відбувалося *із застосуванням* АЛГОРИТМУ А, результати виявилися вищими, ніж в учнів 10-Б класу. Також слід зауважити, що в 10-А класі рівень навченості підвищився відносно рівня середньої успішності учнів, натомість у 10-Б класі рівень навченості дещо знизився.

Для підтвердження позитивного впливу фактору використання алгоритму А на навчання реферування проведемо обчислення результатів із застосуванням методу Манна Уїтні.

Обчислення подані в таблиці 4.2.5.

Таблиця 4.2.5

Обчислення результатів навченості

Ранжування

учнів

Вибірка 1

ранговий №

Вибірка 2

ранговий №

Г-ч К.	12	32
П-а В.	11	30
П-в О.	11	30
М-с К.	11	30
В-в А.	10	25
З-в С.	10	25
С-а А.	10	25
Т-н Є.	10	25
Х-і Р.	10	25
Ш-а Є.	10	25
М-о В.	10	25
Д-в О.	9	18,5
К-к Ю.	9	18,5
Ф-в А.	9	18,5
Щ-в О	9	18,5
Т-а М.	9	18,5
Ш-а А.	9	18,5
М-р П	8	12,5
П-а М.	8	12,5
Ч-н О.	8	12,5
К-ч В.	8	12,5
П-о Б.	8	12,5
Ш-ь А.	8	12,5
Л-о Є.	7	7
М-а К.	7	7
С-й П.	7	7
Ч-а І.	7	7
Я-в Н.	7	7
А-й Г.	6	3,5
С-г С.	6	3,5
З-а С.	5	2
Д-о І.	4	1

Г-ч К.	12	32
П-а В.	11	30
П-в О.	11	30
В-в А.	10	25
З-в С.	10	25
С-а А.	10	25
Т-н Є.	10	25
Х-і Р.	10	25
Ш-а Є.	10	25
Д-в О.	9	18,5
К-к Ю.	9	18,5
Ф-в А.	9	18,5
Щ-в О	9	18,5
М-р П	8	12,5
П-а М.	8	12,5
Ч-н О.	8	12,5
Л-о Є.	7	7
М-а К.	7	7
С-й П.	7	7
А-й Г.	6	3,5
Сума рангів		378

М-с К.	11	30
М-о В.	10	25
Т-а М.	9	18,5
Ш-а А.	9	18,5
К-ч В.	8	12,5
П-о Б.	8	12,5
Ш-ь А.	8	12,5
Ч-а І.	7	7
Я-в Н.	7	7
С-г С.	6	3,5
З-а С.	5	2
Д-о І.	4	1
Сума рангів		150

Гіпотези:

H_0 – рівень ознаки у вибірці 2 не нижчий за рівень ознаки у вибірці 1.

H_1 – рівень ознаки у вибірці 2 нижчий за рівень ознаки у вибірці 1.

Рангові суми за вибірками. У вибірці 1 – 378 балів, вибірці 2 – 150 балів.

Обчислимо $U_{\text{емпір}}$.

$$n_1 = 20; n_2 = 12; T_x = 378, T_y = 150;$$

$$U_{\text{емпір}} = (20 \cdot 12) + (20 \cdot (20 + 1)) : 2 - 378 = 72.$$

$$U_{\text{емпір}} = (20 \cdot 12) + (12 \cdot (12 + 1)) : 2 - 150 = 168.$$

Для зіставлення з критичними значеннями вибираємо меншу величину U :

$$U_{\text{емпір}} = 72.$$

Критичними значеннями для відповідних n є такі:

$$U_{\text{кр.}} = \begin{matrix} 77 & (p \leq 0,05) \\ 60 & (p \leq 0,01) \end{matrix}$$

Отже, $U_{\text{емп.}} < U_{\text{кр. } 0,05}$. Приймається гіпотеза H_1 , H_0 відхиляється. Отже, рівень сформованості умінь реферативної роботи (написання репродуктивного типу реферату) в учнів 10-А класу, де застосовувався алгоритм А, виявився вищим, ніж у 10-Б класі, де такий алгоритм не застосовувався.

II. Учням було дане завдання – підготувати аналітичний реферат за кількома джерелами.

Тема: Виникнення людської мови: гіпотези вчених.

Джерела: Усок О. В., Корзюкова Л. Генезис мови у гіпотезах та концепціях лінгвістів
<file:///Users/serhiishovkovyi/Downloads/1423-5603-1-PB.pdf>

Кравець О. П. Про походження та розвиток мови як найунікальнішого засобу людського спілкування //

file:///Users/serhiishovkovyi/Downloads/nataliakrushynska.+029_%D0%9A%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D1%86%D1%8C+%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80_106-109.pdf

Проблеми походження мови (в книзі: Кочерган М.П. Вступ до мовознавства):
https://pidru4niki.com/1787022848053/dokumentoznavstvo/pohodzhennya_rozvitok_movi

Результати навчання за аналітичний реферат подано в таблиці 4.2.6.

Таблиця 4.2.6

Результати навчання за аналітичний реферат

Вибірка 1.

Прізвище учня 10-А клас	Бал за I семестр
А-й Г.	5
В-в А.	8
Г-ч К.	10
Д-в О.	9
З-в С.	10
К-к Ю.	6
Л-о Є.	7
М-р П	6
М-а К.	4
П-а В.	10
П-в О.	11
П-а М.	3
С-а А.	10
С-й П.	3
Т-н Є.	9
Ф-в А.	9
Х-і Р.	8
Ч-н О.	6
Ш-а Є.	10
Щ-в О	5
Середній бал	7,45

Вибірка 2.

Прізвище учня 10-Б клас	Бал за I семестр
Д-о І.	3
З-а С.	4
К-ч В.	8
М-с К.	10
М-о В.	8
П-о Б.	6
С-г С.	8
Т-а М.	9
Ч-а І.	4
Ш-ь А.	7
Ш-а А.	6
Я-в Н.	3
Середній бал	6,3

Отже, середні арифметичні обчислення показують, що в учнів обох груп дещо знизився рівень навченості: написання аналітичного реферату виявилось складнішим завданням, ніж написання репродуктивного. Водночас слід

зауважити, що в 10-А класі, де використовувався алгоритм Б, результати навченості виявилися дещо вищими, ніж у 10-Б класі, де алгоритм Б не застосовувався. Однак для перевірки достовірності такого висновку слід провести математичні обчислення із застосуванням метода Манна Уїтні.

Гіпотези:

H_0 – рівень ознаки у вибірці 2 не нижчий за рівень ознаки у вибірці 1.

H_1 – рівень ознаки у вибірці 2 нижчий за рівень ознаки у вибірці 1.

Результати обчислення подані в таблиці 4.2.7.

Таблиця 4.2.7

Результати обчислення

Ранжування учнів			Вибірка 1			Вибірка 2		
		ранговий №			ранговий №			ранговий №
П-в О.	11	32	П-в О.	11	32	М-с К.	10	28,5
Г-ч К.	10	28,5	Г-ч К.	10	28,5	Т-а М.	9	23,5
З-в С.	10	28,5	З-в С.	10	28,5	К-ч В.	8	19
П-а В.	10	28,5	П-а В.	10	28,5	М-о В.	8	19
С-а А.	10	28,5	С-а А.	10	28,5	С-г С.	8	19
Ш-а Є.	10	28,5	Ш-а Є.	10	28,5	Ш-ь А.	7	15,5
М-с К.	10	28,5	Д-в О.	9	23,5	П-о Б.	6	12
Д-в О.	9	23,5	Т-н Є.	9	23,5	Ш-а А.	6	12
Т-н Є.	9	23,5	Ф-в А.	9	23,5	З-а С.	4	6
Ф-в А.	9	23,5	В-в А.	8	19	Ч-а І.	4	6
Т-а М.	9	23,5	Х-і Р.	8	19	Д-о І.	3	2,5
В-в А.	8	19	Л-о Є.	7	15,5	Я-в Н.	3	2,5
Х-і Р.	8	19	К-к Ю.	6	12	Сума рангів		165,5
К-ч В.	8	19	М-р П	6	12			
М-о В.	8	19	Ч-н О.	6	12			
С-г С.	8	19	А-й Г.	5	8,5			
Л-о Є.	7	15,5	Щ-в О	5	8,5			
Ш-ь А.	7	15,5	М-а К.	4	6			
К-к Ю.	6	12	П-а М.	3	2,5			
М-р П	6	12	С-й П.	3	2,5			

Ч-н О.	6	12	Сума рангів	362,5
П-о Б.	6	12		
Ш-а А.	6	12		
А-й Г.	5	8,5		
Щ-в О	5	8,5		
М-а К.	4	6		
З-а С.	4	6		
Ч-а І.	4	6		
П-а М.	3	2,5		
С-й П.	3	2,5		
Д-о І.	3	2,5		
Я-в Н.	3	2,5		

Рангові суми за вибірками. У вибірці 1 – 362,5 балів, вибірці 2 – 165,5 балів. Обчислимо $U_{\text{емпір.}}$.

$$n_1 = 20; n_2 = 12; T_x = 362,5, T_x = 165,5;$$

$$U_{\text{емпір.}} = (20 \cdot 12) + (20 \cdot (20 + 1)) : 2 - 378 = 87,5.$$

$$U_{\text{емпір.}} = (20 \cdot 12) + (12 \cdot (12 + 1)) : 2 - 150 = 152,5.$$

Для зіставлення з критичними значеннями вибираємо меншу величину U :

$$U_{\text{емпір.}} = 87,5.$$

Критичними значеннями для відповідних n є такі:

$$U_{\text{кр.}} = \begin{matrix} 77 & (p \leq 0,05) \\ 60 & (p \leq 0,01) \end{matrix}$$

Отже, $U_{\text{емп.}} > U_{\text{кр. } 0,05}$. Приймається гіпотеза H_0 , H_1 відхиляється. Отже, рівень сформованості умінь написання аналітичного реферату в обох класах не відрізняється. Водночас зауважимо, що прості арифметичні обчислення вказують на потребу у використанні алгоритму Б у процесі навчання реферування.

Порівняємо динаміку результатів учнів 10-А та 10-Б класу (таблиця 4.2.8).

Таблиця 4.2.8

Динаміка результатів учнів 10-А та 10-Б класу

Вибірка 1.

Прізвище учня 10-А клас	Бал за I семестр	I реферат	II реферат
А-й Г.	5	6	5
В-в А.	9	10	8
Г-ч К.	10	12	10
Д-в О.	8	9	9
З-в С.	8	10	10
К-к Ю.	7	9	6
Л-о Є.	8	7	7
М-р П.	8	8	6
М-а К.	6	7	4
П-а В.	10	11	10
П-в О.	10	11	11
П-а М.	5	8	3
С-а А.	9	10	10
С-й П.	5	7	3
Т-н Є.	9	10	9
Ф-в А.	8	9	9
Х-і Р.	8	10	8
Ч-н О.	8	8	6
Ш-а Є.	10	10	10
Щ-в О.	7	9	5
Середній бал	7,9	9,0	7,5

Вибірка 2.

Прізвище учня 10-Б клас	Бал за I семестр	I реферат	II реферат
Д-о І.	5	4	3
З-а С.	6	5	4
К-ч В.	10	8	8
М-с К.	10	11	10
М-о В.	9	10	8
П-о Б.	8	8	6
С-г С.	9	6	8
Т-а М.	10	9	9
Ч-а І.	7	7	4
Ш-ь А.	9	8	7
Ш-а А.	8	9	6
Я-в Н.	6	7	3
Середній бал	8,08	7,7	6,3

Отже, апробувавши розроблену методику, ми підтвердили висунуту гіпотезу: на якість написання реферату учнями 10-их класів впливають такі фактори: використання технології навчання у два етапи: 1) підготовчий, дореферативний, 2) основний (власне реферування); формування в учнів та використання ними алгоритмів самостійної реферативної роботи; організації навчання на підготовчому (дореферативному етапі) з використанням методу «мозковий штурм» та на основному етапі – технологію автономного навчання; рівень якості рефератів буде вищим у групі, де застосовуватимуться розроблені алгоритми – АЛГОРИТМ А та АЛГОРИТМ Б. У процесі апробації авторської методики було підтверджено висунуту гіпотезу.

Висновки до Розділу II

Аналіз наукової літератури та проведена апробація розробленої методики дозволили зробити такі висновки:

1. Обґрунтовано, що методика навчання учнів 10-их класів реферування навчально-наукової літератури українською мовою має здійснюватися на засадах комунікативного та інтегративного підходів, на принципах комунікативності, комунікативної спрямованості навчання, інформаційного розриву, міждисциплінарного синтезу, провідної ролі самостійної навчальної діяльності. Розроблена технологія навчання повинна реалізовуватися на основі технології автономного навчання та з використанням методу «мозкового штурму».

2. Окреслено цілі та зміст навчання реферування учнів 10 класу реферування навчально-наукової літератури. Зміст навчання складають лінгвальні та екстралінгвальні знання, а також уміння обробки інформації та створення вторинного цілісного тексту. Визначено критерії добору текстів для реферування: тематично-змістовий критерій, інформативний критерій, критерій новизни, критерій доступності, критерій зв'язності, змістової цілісності, змістової завершеності.

3. Розроблено технологію навчання реферування, яка реалізується у два етапи: на підготовчому (дореферативному), де учні набувають необхідних знань, умінь та стратегій реферативної роботи із застосуванням методу мозкового штурму; на основному (реферативному) учні автономно пишуть реферати, орієнтуючись на розроблений алгоритм-пам'ятку. Цілі кожного етапу досягаються за допомогою виконання учнями вправ і завдань: 8 завдань для першого етапу та 1 комплексне завдання для другого етапу – автономне написання реферату.

4. У процесі апробації розробленої методики було підтверджено висунуту гіпотезу: на якість написання реферату учнями 10-их класів впливають такі

фактори: використання технології навчання у два етапи: 1) підготовчий, дореферативний, 2) основний (власне реферування); формування в учнів та використання ними алгоритмів самостійної реферативної роботи; організації навчання на підготовчому (дореферативному етапі) з використанням методу «мозковий штурм» та на основному етапі – технологію автономного навчання; рівень якості рефератів буде вищим у групі, де застосовуватимуться розроблені алгоритми – АЛГОРИТМ А та АЛГОРИТМ Б. Також у процесі апробації було встановлено, що учні з середнім та низьким рівнями успішності мають значні труднощі в підготовці аналітичних рефератів.

ВИСНОВКИ

Аналіз наукової літератури, анкетування серед учнів 10-их класів, а також апробація авторської методики навчання реферування учнів 10 класів навчально-наукової літератури дозволили зробити висновки.

1. В навчанні реферування набуто значного досвіду. Серед основних здобутків цього напрямку варто відзначити такі: окреслено функції рефератів та вимоги до рефератів; розроблено типологію рефератів; встановлено наявність розбіжностей у трактуванні реферату вищими школами різних країн; розроблено етапи роботи з реферуванням; план реферування статті; план-схему реферату-резюме; визначено мовні засоби української мови (зокрема дієслова), які використовуються під час реферування; визначено напрями лінгвістичної трансформації під час написання реферату; схарактеризовано типові помилки, яких допускаються під час реферування; описано види компресії тексту; описано критерії відбору мовного та мовленнєвого матеріалу для вправ, спрямованих на формування умінь реферування; розроблено комплекси вправ і завдань для навчання реферування; а також створено пам'ятки для учнів для написання реферату.

2. Визначено лінгвістичні засади навчання реферування. Реферат розглядаємо як вторинний текст, який створений на основі першоджерела (чи кількох першоджерел) і ґрунтується на розкритті смислової структури тексту-першоджерела та виділенні в ньому основної інформації. Обґрунтовано потребу навчання учнів старшої школи таких типів рефератів навчально-наукової літератури: репродуктивний реферат (реферат одного науково-навчального джерела, у якому учень стисло передає зміст цього джерела, викладає основну інформацію, опускаючи другорядну); аналітичний реферат (реферат кількох джерел, орієнтований на дослідження / аналіз певної проблеми). Встановлено, що учні повинні опанувати класичну структуру реферату (план реферату, вступ, основна частина, заключна частина, література

(для *аналітичного* реферату). Навчання реферування учнів середньої школи орієнтоване не тільки на формування умінь обробки інформації, але й передбачає розвиток комунікативної компетентності, зокрема компетентності в письмі: учні повинні вчитися створювати вторинні тексти, зберігаючи та відтворюючи функціональний стиль мовлення першоджерела (у нашому дослідженні – навчально-наукового різновиду наукового стилю), використовуючи належні лексичні та граматичні мовні засоби, дотримуючись орфографічної та пунктуаційної грамотності. У процесі дослідження конкретизовано мовні засоби, які повинні опанувати учні під час навчання реферування – мовні одиниці, характерні для реферату як жанру та мовні одиниці, притаманні науковому стилю.

3. Схарактеризовано психологічні засади навчання реферування учнів старшої школи. 10-11 клас відповідає віковому періоду ранньої юності, яка характеризується готовністю особистості до виконання практично всіх видів розумової діяльності дорослих. Учні старшої школи володіють добре розвиненими розумовими процесами – пам'яттю, мисленням, мовленням, увагою, які відповідають рівню дорослої людини, а відтак учні можуть проводити складні розумові операції в роботі з інформацією. Реферування навчально-наукової літератури цілком відповідає рівню розумового розвитку учнів. Однак емоційна сфера перебуває у стані стабілізації, що потребує певної адаптації до емоційної сфери учнів змісту матеріалів для реферування та способів його подачі.

4. Обґрунтовано методичні засади навчання реферування. Визначено, що методика навчання учнів 10-их класів реферування навчально-наукової літератури українською мовою має здійснюватися на засадах комунікативного та інтегративного підходів, на принципах комунікативності, комунікативної спрямованості навчання, інформаційного розриву, міждисциплінарного синтезу, провідної ролі самостійної навчальної діяльності. Розроблена технологія навчання повинна реалізовуватися на основі технології автономного навчання

(під час самостійної підготовки рефератів) та з використанням методу «мозкового штурму» (на етапі підготовки до реферативної діяльності).

5. Конкретизовано ціль навчання реферування, а також конкретизовано зміст навчання. Ключова мета – навчити учнів створювати вторинний текст реферату навчально-наукового джерела. Для досягнення цієї мети учні повинні набути *знань* про структуру та типи рефератів; про мовні особливості наукового стилю; про мовні особливості реферату як вторинного тексту; умінь використовувати арсенал мовних засобів у процесі написання реферату навчально-наукового першоджерела чи кількох першоджерел; ділити текст першоджерела на змістовні частини, виділяти мікротеми; здійснювати компресію інформації тексту; здійснювати порівняння інформації з різних джерел; здійснювати узагальнення інформації; створювати вторинний текст аналітичного та репродуктивного реферату навчально-наукових джерел; застосовувати навчальні стратегії (когнітивні та метакогнітивні) роботи з реферування.

Добір текстів для реферування слід здійснювати на основі тематично-змістового критерію, інформативного критерію, критерію новизни, доступності, зв'язності, змістової цілісності, змістової завершеності. Відповідно до цих критеріїв тексти для реферування повинні бути цілісними, зв'язними, взірцевими з погляду мовної правильності та зв'язності, містити нову інформацію, відповідати віковим особливостям учнів, їхнім пізнавальним інтересам.

У процесі анкетування встановлено, що переважна більшість учнів цікавиться гуманітаристикою і надають перевагу читанню та реферуванню текстів з мистецтвознавства, народознавства, культурології, історії, політології.

6. Розроблено технологію навчання реферування, яка реалізується у два етапи: на підготовчому (дореферативному), де учні набувають необхідних знань, умінь та стратегій реферативної роботи із застосуванням методу мозкового штурму; на основному (реферативному) учні автономно пишуть

реферати, орієнтуючись на розроблений алгоритм-пам'ятку. На підготовчому етапі досягаються такі цілі: формуються знання про структуру та типи рефератів; мовні особливості наукового стилю; мовні особливості реферату як вторинного тексту; формуються навички вживання мовних засобів, характерних для наукового стилю та реферату як вторинного тексту; формуються уміння поділу тексту першоджерела на змістовні частини; формуються уміння компресії інформації тексту першоджерела; формуються уміння порівняння, узагальнення інформації першоджерел; формуються уміння створювати фрагменти вторинного тексту; здійснюється підготовка до створення вторинного тексту реферату; формуються навчальні стратегії (когнітивні та метакогнітивні) роботи з реферування; удосконалюються уміння оглядового та пошукового читання. Означені цілі досягаються за допомогою виконання восьми вправ і завдань. На основному етапі реалізуються такі цілі: удосконалюються та закріплюються знання про структуру та типи рефератів; мовні особливості наукового стилю; мовні особливості реферату як вторинного тексту; удосконалюються уміння вживання мовних засобів, характерних для наукового стилю та реферату як вторинного тексту; удосконалюються уміння обробки тексту першоджерела (уміння поділу тексту першоджерела на змістовні частини; компресії, порівняння, узагальнення інформації тексту першоджерела; удосконалюються навчальні стратегії (когнітивні та метакогнітивні) роботи з реферування; удосконалюються уміння оглядового та пошукового читання; формуються уміння створення вторинного тексту аналітичного та репродуктивного реферату навчально-наукових джерел. Цілі цього завдання досягаються у процесі автономного виконання одного комплексного завдання, яке передбачає імплементації розроблених алгоритмів – алгоритму А та алгоритму Б.

7. Апробація авторської технології навчання учнів старшої школи реферування навчально-наукової літератури українською мовою здійснювалася у процесі навчання учнів двох 10-их класів Великоновосілківського ЗЗСО І-ІІІ

ступенів №2 Донецької області. В апробації взяли участь 32 учні. Під час оцінювання результатів навчання було використано такі критерії оцінювання: змістовий, мовностилістичний, формально-структурний, текстовий. Реферати оцінювалися за 12-бальною шкалою. У процесі апробації розробленої методики було підтверджено висунуту гіпотезу: на якість написання реферату учнями 10-их класів впливають такі фактори: використання технології навчання у два етапи: 1) підготовчий, дореферативний, 2) основний (власне реферування); формування в учнів та використання ними алгоритмів самостійної реферативної роботи; організації навчання на підготовчому (дореферативному етапі) з використанням методу «мозковий штурм» та на основному етапі – технологію автономного навчання; рівень якості рефератів буде вищим у групі, де застосовуватимуться розроблені алгоритми – АЛГОРИТМ А та АЛГОРИТМ Б. Також у процесі апробації було встановлено, що учні з середнім та низьким рівнями успішності мають значні труднощі в підготовці аналітичних рефератів.

Отже, вважаємо, що мета нашого дослідження досягнута, а цілі реалізовані. Перспективою подальших досліджень може стати методика навчання реферування текстів інших стилів та жанрів, а також пошук шляхів оптимального навчання реферування (зокрема підготовки аналітичних рефератів) учнів з низьким та середнім рівнем успішності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеєнко, Т. М., Копилова, О. В., & Тростинська, О. М. (2010). Навчання реферування наукового тексту іноземних студентів-нефілологів. Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки: зб. наук. праць.–Харків, с. 8-14.
2. Антонова О.Є., Ващук О.В. (2017) Інтегративний підхід до побудови моделі формування готовності вчителів до розвитку академічної обдарованості учнів // Професійна освіта в умовах інтеграційних процесів: теорія і практика : зб. наук. праць. / за заг. ред. проф. С.С. Вітвицької, доц. Н.Є. Колесник. – Житомир: ФОП "Н.М. Левковець", – Ч. 1. – С. 174-182.
3. Баранова, Д. (2022). Сучасні підходи до методики навчання школярів реферуванню // Актуальні проблеми іноземної філології і лінгводидактики [Електронне видання]: Збірник наукових статей здобувачів вищої освіти факультету іноземної філології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Вип. 4. – С. 28-31.
4. Бесклетна, О. (2011). Інформаційна обробка тексту: навчання реферування. Modern trends and innovations in teaching foreign languages, p. 15.
5. Біжан, Н. В., & Біжан, Н. В. (2020). Методика навчання магістрів реферування англomовного наукового тексту (Doctoral dissertation, Вінницький держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського).
6. Білоцерківець, І. П. (2012) Формування у старшокласників найпростіших навичок підготовки і написання рефератів // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2011 рік / [За ред. О. В. Сухомлинської, І. Д. Беха, Г. П. Пустовіта, О. В. Мельника ; літ. ред. І. П. Білоцерківець]. – Івано-Франківськ: Типові.. – Вип. 2. – С. 272-275.
7. Бортник, С. Б. (2021). Навчання реферуванню та анотуванню фахових іношомовних текстів у підготовці студентів немовних спеціальностей.

8. Буринська, У. Н., Мальований, Ю., & Корнеєв, В. (2018). Методика написання рефератів. Перспективні напрямки сучасної науки та освіти, 166-168.
9. Вдовін, В. В. (2007). Комунікативний підхід як оптимальний засіб вивчення іноземної мови у ВНЗ. Вісник Національного університету «Львівська політехніка», 586, 15-20.
10. Вознюк, О. В., & Дубасенюк, О. А. (2009). Цільові орієнтири розвитку особистості у системі освіти: інтегративний підхід: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. – 684 с.
11. Воронова, О. Ю., & Ганькулич, М. М. (2015). Особливості пам'яті та здібностей у юнацькому віці. Науковий вісник Мукачівського державного університету Гуманітарні і суспільні науки, 136-142.
12. Галицька, О. (2022). Алгоритм реферування публіцистичного тексту. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія», (16 (84)), 120-123.
13. Городецька, В. А. (2013). Реферування як один із методів компресійної обробки інформації. Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету, (9 (2)), 348-361.
14. Гребінник, Г. Ю., Дідович, Г. І., & Комова, Г. В. (2010). Анотування та реферування англійською мовою загальнонаукової та фахової літератури : навч. посібник / Г. Ю. Гребінник, Г. І. Дідович, Г. В. Комова ; Нац. техн. ун-т "Харків. політехн. ін-т". – Харків : НТУ "ХПІ", 2010. – 192 с.
15. Данилюк, Ю. М. (2017). Жанри наукового стилю: структура, лексика, синтаксис. Інтегровані комунікації, (3), 66-69.
16. Дмитренко Н. Є. Автономне навчання професійно орієнтованого англomовного спілкування майбутніх учителів математики [монографія]. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 504 с.
17. Дмитренко, Н. Є. (2021). Методична система автономного навчання професійно орієнтованого англomовного спілкування майбутніх учителів математики. (Дис. докт. пед. наук). Київ. 514 с.

18. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання (2003) // http://www.khotiv-nvk.edukit.kiev.ua/Files/downloads/zagalnoyevrop_rekom.pdf
19. Задорожна, І. П., & Зєня, Л. Я. (2022). Формування навчально-стратегічної компетентності в професійно орієнтованому усному спілкуванні англійською мовою студентів нефілологічних спеціальностей. Репозитарій Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Взято 12 червня 2023 з <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/28390>
20. Зінуква Н. В. Навчання студентів-економістів написання англійською мовою довідково-інформаційної документації : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Зінуква Наталя Вікторівна. – К., 2004. – 235 с.
21. Інформаційно-комунікаційні технології у навчанні іноземних мов для професійного спілкування: Колективна монографія / Коваль Т. І., Асоянц П. Г., Каменєва Т. М. та ін. / Заг. ред. Коваль Т. І. – К.: Вид.центр КНЛУ, 2012. – 280 с.
22. Капінус, О. Л., Капінус, О. Л., & Капінус, Е. Л. (2021). Реферування іншомовних текстів у практиці навчання майбутніх філологів. Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика». – Т. 1. – С. 625-627.
23. Козинець, І. І., & Журавель, М. О. (2017). Переваги та недоліки "мозкового штурму" під час колективного обговорення проблем. Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Педагогіка і психологія. - № 1. - С. 240–244. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vduer_2016_1_41.

24. Кочерга, Є. В. (2017). «Мозковий штурм» як ефективний метод навчання. Вісник Науково-методичного центру навчальних закладів сфери цивільного захисту. №27-2017. – 35-38.
25. Кузнєцова, О. О. (2015). Навчання реферуванню іноземною мовою у немовному ВНЗ. Теоретичні питання культури, освіти та виховання, (51), 63-66.
26. Кузнєцова, О. О. (2015). Навчання реферуванню іноземною мовою у немовному ВНЗ. Теоретичні питання культури, освіти та виховання, (51), 63-66.
27. Курило Л. В. (2013) Вправи для навчання майбутніх викладачів англійської мови професійно орієнтованого наукового писемного мовлення / Л. В. Курило. Іноземні мови №1 (73) - С.28-33.
28. Лабута Валерія., & Толочко, С. (2016). Особливості наукового тексту та професійного наукового викладу думки для фахівців економічних спеціальностей. Стратегія економічного розвитку України: теоретичні засади та механізми М 34 реалізації: у 3-х ч. Ч.3 / Зб. наук. праць / наук.ред. В.С. Лукач – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М.124-127.
29. Лазаренко С.В. Система вправ для навчання анотуванню та реферуванню іноземних громадян на заняттях з української мови // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, VI (69), Issue: 165, 2018 Maj
30. Мергель, Т. В. (2015). Застосування інтерактивного методу мозкового штурму” у навчальному процесі. Медична освіта (4), 44-47.
31. Методика навчання іноземних мов у закладах вищої освіти (2021) : Монографія. За заг.ред. В.Шовкового. Київ, Лев-принт. – 292 с.
32. Мірошниченко, Е. В. (2015). Методологія формування англійської професійно орієнтованої компетентності в говорінні і письмі студентів економічних спеціальностей на засадах інтегративно-диференційованого підходу. Теоретичні питання культури, освіти та виховання, (51), 77-83.

33. Насталовська І. В. Утворення вторинних текстів шляхом структурно-змістової компресії // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2014 № 12. – С. 94-97
34. Онуфрієнко, Г. С. (2016). Алгоритмічні приписи як інструмент сучасної лінгводидактики у практиці навчання студентів продуктивного реферування фахової літератури. Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. пр. / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка ; [редкол.: І. Кочан та ін.]. - Львів. - Вип. 12. - С. 224- 231.
35. Остапенко, Н. М. (2011). Лінгвістичні параметри наукового стилю. Типологія помилок у науковому тексті [Текст] : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ЧНУ ім. Б. Хмельницького, Каф. методики. - Черкаси : Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького. 10-15.
36. Павловська Ю. В. Вправи для індивідуалізації навчання англійського професійно орієнтованого писемного мовлення майбутніх аналітиків систем / Ю. В. Павловська // Іноземні мови. – К.: «Ленвіт». – 2015. - №81. – С. 37-43.
37. Паламарчук, О. М., & Короцінська, Ю. А. (2020). Технології розвитку емоційної саморегуляції в осіб юнацького віку. Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series “Pedagogy and Psychology”, Vol. 6, No. 1. – С. 175-181.
38. Перепьолка, В. (2011) Специфіка мовних одиниць у науковому тексті // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика: наук. журн. / Херсон. держ. ун-т. – Херсон. – С. 118-122.
39. Писарська, Н. В., Заверющенко, М. П., & Лухіна, М. Ю. (2023). Семантико-синтаксична організація наукового стилю. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. Том 34 (73) № 5 2023. – С. 24-29.
40. Піддубцева, О. І. (2019). Критерії добору навчального матеріалу для формування іншомовної професійно орієнтованої компетентності майбутніх агрономів у читанні. Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з

- актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 23 (том 2). – Вінниця : ТОВ Нілан-ЛТД, 2019. 94-97.
41. Програма з української мови 10-11 класи. Профільний рівень // <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
 42. Реферування
<https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%A0%D0%B5%D1%84%D0%B5%D1%80%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F>
 43. Резнік, В. Г., & Лобачова, С. В. (2017). Проблеми організації автономного навчання іноземних мов студентів вищої школи: сучасні методи та стратегії. «Молодий вчений» • № 12.1 (52.1) • грудень, 2017 р. -С.76-79.
 44. Романов, І. І. (2018). Психологічні особливості юнацького віку та їх вплив на формування іншомовної комунікативної компетентності на заняттях з іноземної мови. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, (68), 46-50.
 45. Рябова, Н. Н. (2003). Навчання реферуванню та анотуванню іншомовних текстів студентів немовних вузів. *Культура народів Причорномор'я*. — 2003. — № 37. — С. 373-375.
 46. Савченко А. С. Методика формування компетентності в китайському писемному мовленні у майбутніх філологів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Савченко Алла Сергіївна ; М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т філології. – Київ, 2019. – 232 с.
 47. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія: Навчальний посібник. – К.: Академвидав. 2005. – 260 с.
 48. Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Вікова психологія. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 376 с.
 49. Литвин С.В. (2002) Навчання учнів старшої загальноосвітньої школи писемного спілкування англійською мовою. Автореф. дис. канд. пед. наук.

- Спеціальність 13.00.02 - теорія і методика навчання: германські мови. – Київ. – 20 с.
50. Серебрянська, І. М. (2006). Реферування як засіб підвищення інтенсивності навчання іноземної мови у вищих навчальних закладах. Вісник СумДУ. №3 (86). – 2006. -С.86-91.
51. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии. — СПб.: ООО «Речь», 2000. — 350 с,
52. Синекон О. С. Методика інтерактивного навчання англійського писемного мовлення майбутніх фахівців з інформаційної безпеки з використанням комп'ютерних технологій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання: германські мови» / О. С. Синекон. – К., 2011. – 23 с.
53. Сисоєва С.О., Кристопчук Т.Є. Методологія науково-педагогічних досліджень: Підручник / С.О.Сисоєва, Т.Є.Кристопчук. – Рівне: Волинські обереги, 2013. – 360 с.
54. Сурмін Ю. П. Наукові тексти: специфіка, підготовка та презентація : навч.-метод. посіб. - К. : НАДУ, 2008. - 184 с.
55. Устименко О.М. Навчання створення фахової документації англійською мовою студентів факультетів зовнішньоторговельної діяльності. Спеціальність 13.00.02 - теорія і методика навчання: германські мови. 2002. 413 с.
56. Цепкало, О. Сутність стратегій створення вторинного письмового наукового тексту та їх місце у моделі комунікативної компетентності фахівців технічного профілю [Текст] / О. Цепкало // Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Педагогіка. Соціальна робота / гол. ред. І.В. Козубовська. – Ужгород: Говерла, 2012. – Вип. 25. – С. 217–221. – Рез. рос., англ. – Бібліогр.: с. 220–221 (15 назв).
57. Цехмістрова Г.С.. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. - Київ: Видавничий Дім «Слово», 2004. - 240 с.

58. Циганенко, В. В. (2020). Анотування та реферування в практиці навчання іноземних студентів-нефілологів. Закарпатські філологічні студії. Вип.14.Том 1. 14-20.
59. Цінько, С. В. (2018). Добір навчальних текстів як лінгводидактична проблема. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. № 3 (137) квітень 2018. С.130-138.
60. Шилінська, І. Ф. (2016). Мовні і жанрові особливості наукового стилю. Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. С. 606-610.
61. Шовковий В., Кіруцак, К. (2022). Навчання учнів 5-го класу компресії інформації під час аудіювання на уроках української мови. ARS LINGUODIDACTICAE, (10), 18-31.
62. Bimmel P., Rampillon U. Lernerautonomie und Lernstrategien / P. Bimmel, U. Rampillon. – München: GoetheInstitut, 2000. – S. 7.
63. Korotsinska, J. (2021). Психологічна готовність осіб юнацького віку до оволодіння навичками емоційної саморегуляції. Psychological journal, 7(4), 48-56.
64. Nine steps to Learner Autonomy. In Nunan, D. [Ed.]. Practical English Language Teaching. New York. McGraw Hill. Nunan, D., Lai, J., & Keobke, K. (1999).
65. Umanez, T. D. (2013). Навчання реферування та анотування технічних текстів // <https://ir.nmu.org.ua/handle/123456789/3152?locale-attribute=de>